
TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KATONA CSABA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMX

TARTALOM

1. Értekezések

SZOVÁK KORNÉL: Gersei Pethő János címerbővítő armálisa 97

JAKÓ ZSIGMOND: A hodosi Jakók a középkorban 104

2. Kisebb cikkek

SZABÓ DOROTTYA: Az öreg „Táti” 110

HORVÁTH RICHÁRD: Bigámista volt-e Himfi Benedek bolgár bán? (Adalékok a Döbrentei Himfiek családi történetéhez) 116

3. Könyvismertetés

FARKAS ATTILA: Családfakutatás Matyófüldön, 1–3. (ism. SUNKÓ ATTILA) 119

VLADIMÍR RÁBIK: Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltárában (1181) 1214–1543. (ism. CSÁKÓ JUDIT) 120

HAJDÚ MIHÁLY: Családnevek enciklopédiája – A leggyakoribb mai családneveink (ism. SUNKÓ ATTILA) .. 120

SZIRMAY GÁBOR: A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története (ism. KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA) .. 122

Családban marad. Digitális családfakutató folyóirat (Szerk. TAMÁSI IDA–CSUTI ELEMÉR GÁBOR–CSUTHY ANDRÁS) (ism. SUNKÓ ATTILA) 122

Kisvárosi polgárok. Források, 1866–1919. (Szerk. HÉJJA JULIANNA ERIKA–ERDÉSZ ÁDÁM) (ism. KATONA CSABA) 124

SOÓS FERENC: Magyar numizmatikusok panteonja (ism. RÁCZ GYÖRGY) 127

TURUL

LXXXIII. évfolyam

2010. 4. füzet

A Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest Bécsi kapu tér 2–4.

Olvasószerkesztő: ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, REISZ T. CSABA, ZSOLDOS ATTILA

Nyomdai munkák:

PALATIA Nyomda és Kiadó Kft., Győr

Felelős vezető: RADEK JÓZSEF

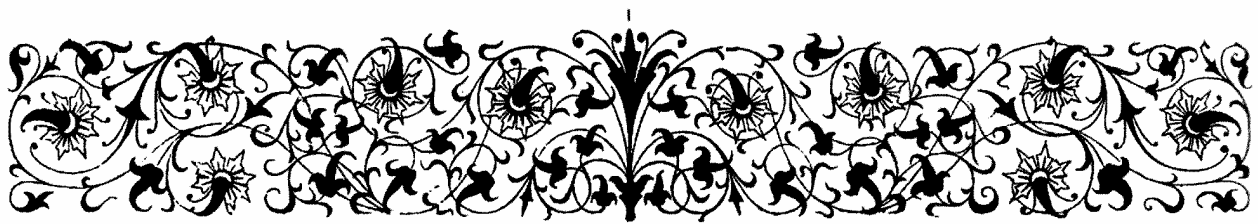
ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR
ORSZÁGOS
LEVÉLTÁR
ALAPÍTVA 1756

SZOVÁK KORNÉL
Gersei Pethő János címerbővítő armálisa

Pray György egy 1775-ben napvilágot látott munkájában hosszan értekezett a Névtelen Jegyző forrásairól, s egyebek között a következőket írta: „Hogy milyen forrásokat használt írásához, nyilvánvalóan maga árulja el a következő szavakkal: 'Különböző történetírók hagyományai szerint az isteni kegyelem segítségére hagyatkozva stb.,' azt azonban, hogy kik is ezek, ha ugyan egyáltalán a történetírók közül valók voltak, elhallgatja. A n(agy nevű) Bél Mátyás azt gyanítja, hogy ő (tudniillik Anonymus) orosz (történet)írókat ért rajta. Azonban tartok tőle, hogy abban a korban a mieink semmit nem tudtak azokról (ti. az oroszokról), vagy, ha tudtak is valamit, kétséges, vajon azok ismerték-e a nyelvüket, akiket erre a munkára alkalmaztak. Bizonyos, hogy az orosz történetírók munkáikat anyanyelvükön írták, ezek közül néhányat a neves Herberstein – úgy vélem – feltehetőleg elsőként fordított latinra, mígnem ebben a században a pétervári akadémia vállalkozott arra, hogy jelentős részüket németre fordíttatja. Oly távol áll Anonymustól, hogy ezekkel egybehangozzék, hogy a lehető leginkább láthatólag le is mond róluk, amit később majd ki is fogok fejteni. Ezért úgy vélem, ő ősrégi krónikákat tart szem előtt, akár ha külföldiek lettek legyen is, amilyenek láthatólag a Metzi Évkönyvek voltak, melyekből szinte szó szerint kírja mindazt, amit Liutratius vercelli püspökről mesél el; vagy ha inkább hazaiak, olyanok, amilyeneket a tárnokok ispánjánál – nem pedig mesterénél, ahogyan Bél szeretné, s amit én mindenképpen megkülönböztetek – őriztek az oklevelek tanúsága szerint. Idézek néhányat. Albert király abban az oklevelében, melyben sorra veszi Garai László macsói bán érdemeit, a következő szavakat írja: 'Hogy az ellenségen (ti. a törökökön) dicsőséges győzelmet aratott, az a mi elődünknek az (oklevelekben) írott történeti (*litterales historiae*) által örök emlékezetül hagyatván bizonyosan tudott dolog.' Világosabban lehet következtetni erre II. Ulászló 1508. évi okleveléből, mellyel Pethő Jánosra bízta gyermekeit, Lajost és Annát, az ősei által a király iránt állhatatosan megtartott hűség okán azt mondja: 'Ennek a dolognak igen megbízható tanúbizonyságai a magyar királyoknak az Évkönyvei (*libri Annales*) maguk is, melyekben igen nagy szorgalommal és nagy fokú hitelességgel minden idők történéseit¹ összeírták.' De ezek a királyoknak,

¹ A szöveg értelmezésétől függően az „acta” jelentése lehetne „események” is, valószínűbbnek látszik azonban a jól dokumentált „irat” értelem,

és nem a korábbi fejedelmeknek a korára vonatkoznak; én bizony úgy gyanítom, hogy Béla Jegyzője ezekből (az Évkönyvekből) meríthette azon dolgokat, melyekkel kapcsolatban világosan megmondja, hogy a királyokról elő fogja adni őket. Innét merítettnek tűnhetnek bizonyos dolgok is, amik Szt. István s talán Géza fejedelem korát illetik. Mivel ugyanis ők előszeretettel támaszkodtak azon külföldiek segítségére, akik a vallással együtt elsőként honosították meg az irodalmat/írásbeliséget is, könnyen meglehet, hogy ezek tanácsára és szorgalmazására kezdtek összeállítani a honi történelmet és őrizni azt a tárnoki házban, vagyis a királyi kincstárban. De hogy a régi fejedelmek történetét (szerzőnk) honnét meríthette, egyáltalán nem tudom. Hogy azonban a történelem olyan részletességgel lett volna kifejtve az Évkönyvekben – ha abban az időben mégis voltak egyáltalán ilyen könyvei a mieinknek – bármennyire szeretném is, nem visz rá a lélek, hogy elhiggyem. Azt gyanítani – Bél láthatólag ezen az állásponton van –, hogy a Jegyző a Zoltán (fejedelem) alatt összeállított emlékeztető könyvekből (*libri memoriales*) merítette állításait, pusztán vélelem csupán, sem az ésszerűség nem támasztja alá, sem nem is valószínű.” Lapalji jegyzetében még gyorsan hozzátette: „Ezekből kifolyólag cáfолом, hogy a mieink Krónikája ezekből az Évkönyvekből fajzott volna el, mivel azokról, akik a Pethők családjából nevet szereztek maguknak, semmi sem található (ti. az Évkönyvekben, vagyis a krónikákban). Talán Pethő Gergely ezért is szótt nem keveset Magyar Krónikájába. Van ugyanis itt egynéhány dolog, amit a többi elhallgat.”²

vö. *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. A Magyarországi Latinság Szótára.* Vol. I./I. Ad edendum praeparavit / Kiadásra előkészítette Iván Boronkai. Bp., 1987. 43–44. Itt Pray értelmezésének megfelelően tartottam meg az első jelentést.

² *Georgius Pray: Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum.* Vindobonae, 1775. 74: „§. VII. Quibus sit fontibus ad scribendum usus, idem aperte in haec verba prodit: *Secundum traditiones diversorum historiographorum divinae gratiae fultus auxilio etc.* Qui autem si ex historiographis fuerint, reticet. Cl. Mathias Bellius suspicatur, Russicos scriptores ab eo intelligi. Vereor tamen, ut eo tempore nostri quidquam de his compertum habuerint, aut, si habuere, num, qui ad has muneris partes appliciti sunt, eorum linguae fuerint gnari. Certe Russicarum rerum scriptores patrio idiomate sua exarasse constat, quorum aliqua illustris Herbersteinus, omnium forte, ut puto, primus in Lati[n]um traduxit, quoad hoc seculo Academia Petropolitana id sibi operae dedit, ut praecipuam partem in Germanicum traderet. Tantum abest, illis Anonymus ut consentiat, ut quam maxime etiam, quod postea

Tudományos történetírásunk egyik alapítóját a – nem ok nélkül – hosszan idézett helyen az érvelés heve nem csak nyelviileg (*ob constantem in regis fidem ab eius maioribus servatam*) ragadta el, nem csak az évszámot írta el egy esztendővel, de feltehetőleg alaposan félre is értette forrása-inak egyikét-másikat, Albert király oklevelét mindenképpen. Ott ugyanis a hivatkozásban (*eiusdem praedecessoris nostri litteralibus historiis aeternae memoriae traditum*) aligha vitatható módon nem valamiféle történeti munkára, hanem a középkori magyarországi adományleveleknek nyugati társaiktól éppen elbeszélő bőbeszédűségükben különböző *narratió*ira történik utalás, melyekben rendszerint az adományos érdemeit foglalták össze, gyakorta az ősökre visszatekintő hatállyal.³ Másik hivatkozását maga is világosabb bizonyítéknak tartotta, bővebben is idézett belőle, de hogy a szövegösszefüggésből kiragadott részt pontosan értette-e, itt sem egyértelmű. Arról mindenesetre meg volt győződve, hogy a tárnoki házban őrzött *libri annales* kifejezése alatt egy történeti munkát, régi krónikát kellene érteni, ennek folytán látszólag méltán adott hangot kétkedésének, miután a fennmaradt latin nyelvű történeti munkákban (Budai-, Dubnici-, Thuróczy-krónika, Bonfini Tizedei) valóban hiába is kereste, nem találhatta nyomát sem a Gersei Pethőknek, lévén, azok nem is szerepeltek ezekben a művekben. Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy nem ébredt gyanú a kritikai módszeréről méltán híres Prayban a szöveg értelmezését illetően.

declarabo, recedere ab iis videatur. Proinde opinor illum ad vetusta chronica respicere, sive externa illa fuerint, cuiusmodi Annales Metenses videntur fuisse, ex quibus, quae de Liutvarto episcopo Vercellensi narrantur, fere ad verbum exscribit; seu potius domestica, qualia apud comitem tavernicorum, non item ut Belius vult, magistrum, quae ego utique secerno, aservata fuisse, diplomata testantur. Afferam non nulla. Albertus rex in litteris, quibus Ladislai de Gara, bani Machoviensis merita recenset, his verbis utitur: *De hostibus vero eiusdem (hoc est Turcis) gloriosum triumphum obtinuisse eiusdem praedecessoris nostri litteralibus historiis aeternae memoriae traditum constat.* Clarius id conficiat ex Wladislai II. diplomate anni MDVIII. Quo Ioannem Pethő proliis suis, Ludovico et Annae praeposuit, ob constantem in regis fidem ab eius maioribus servatam: *Cuius rei, inquit, ipsi quoque libri annales regum Hungariae, qui in aedibus nostris tavernicalibus conservantur, in quibusque acta omnium temporum diligentissime et summa fide conscribuntur, locupletissimi testes sunt etc.* Sed haec ad regum, non item primorum ducum tempora spectant; ex quibus ego Belae Notarium ea depromissem quidem suspicor, quae se de regibus editurum non obscure indicat, reliqua non item. Certe quae ad d. Stephani ac forte etiam Geysae ducis aetatem attinent, hinc quoque deprompta videri possunt. Nam cum isti exterorum, qui litteras primi in Hungariam cum religione invexerunt, opera liberaliter uterentur, facile effectum fuerit, ut horum consilio et diligentia res nostrorum conscribi coeptae sint et in domo tavernica seu gaza regia custoditae. At unde praeceptorum ducum res gestas noster hauserit, compertum penitus non habeo. Has enim tam singulatim, ut ille refert, in annalibus, si quos tamen id temporis nostri habebant, expressas fuisse adduci non possum, ut mihi, quamquam velim maxime, persuadeam. Suspiciari autem, quod Belius videtur innuere, Notarium hunc ex libris memorialibus sub Zultano confectis sua promissis mera coniectura est, nulli rationi innixa, nec verisimile.” Az „r” jelzésű lapalji jegyzetben, mely a címereslevélből idézett szöveghez kapcsolódik: „Ex his arguo nostrorum chronica ab his annalibus variare, quoniam de his, qui ex familia Pethő inclaruissent, nihil reperire est. Forte Georgius PETHŐ non pauca hinc chronico suo Hungarico inseruerit. Sunt enim hic aliqua, quae ceteri reticent.”

³ A *narratio*-kérdés legutóbbi összegzése: *Zsoldos Attila: Kárászi Sándor bán és utódai. (Észrevételek a narratiók eredetéről és szerepéről). Századok*, 135 (2001) 385–407.

Jelenlegi tudásunk szerint azonban ő volt az első, aki a Gersei Pethők nevezetes címereslevelét forrásként bevonta a történeti irodalomba és érvelésbe, s amint az a fentebbiekből kiderül, ő a régi, az idők során elkallódott évkönyvi-irodalom kétségtelen bizonyítékát olvasta ki belőle. Értelmezését a későbbi forráskritika nem igazolta, de a jezsuita történetíró érdeklődésének így sem lebecsülendő a jelentősége: napfényre hozott egy fontos történeti forrást, amihez feltehetőleg idősebb rendtársának, Kaprinai Istvánnak (1714–1785) a gyűjteményéből jutott hozzá.⁴ Nem sokkal ezt követően a hivatkozott oklevél teljes szövege is napvilágot látott, igaz, nem eredetiben, hanem VI. Károly Bécsben 1712. április 5-én kelt átírásában.⁵ A szöveget most már egész terjedelmében tanulmányozva több mindenre is fény derülhetett, többek között arra, hogy nem egy egyszerű udvarmesteri kinevező iratról van szó, hanem Gersei Pethő János címerbővítéséről, melyben az adományost valóban a királyi gyermekek udvarmesterévé nevezi ki életfogytiglan a kibocsátó. Meg arra is, hogy az oklevél éppen az ellenkezőjét állítja annak, amit Pray magyarázata sugall: itt ugyanis az olvasható, hogy a Pethők családját soha nem csúfította el a hűtlenség vétke, ennek a tanúi a *libri annales*, mert ezekben semmi sem található a család hűtlenségére nézve.⁶ Bartal az általa nyomtatásban közzétett forrást a levelesítés szokásjogi intézménye miatt hozta szóba, úgy vélte ugyanis, hogy az 1507-i oklevél éppen a levelesítési jegyzékeknek a tárnoki házban történt őrizetét tanúsítja.⁷ Ő tehát már nem évkönyvi feljegyzésekre, hanem afféle hivatali évkönyvekre (‘fasti’) következtetett. Valamivel később – Bartal szövegkiadásáról és értelmezéséről nem vévén tudomást – Podhradzky József Anonymus munkájának hitelességéről írt könyvében visszatérni látszott Pray értelmezéséhez („egy más 1507-dik évi levele szerint pedig az ország

⁴ *Catalogus manuscritorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis. Tomus II., Pars III. Catalogus Collectionis Kaprinayanae et supplementa. Budapestini, 1907. 234 (a gyűjtemény III. [in quarto] kötetének 44. darabja a 128. fólión). Uo. 315. (a gyűjtemény XVIII. [in quarto] kötetének 99. darabja a 188. fólión, Miksa császár 1572-i megerősítésének töredéke). Uo. 313. (a gyűjtemény XVIII. [in quarto] kötetének 85. darabja a 140. oldalon) I. Lipót 1666. április 21-én, Bécsben kelt címermegerősítő és grófi címet adományozó oklevele.*

⁵ *Georgius Bartal de Beleháza: Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV. Tomus III. Posonii, 1847. Mantissa, VIII–XV. lap (a Mantissa 3. darabja; az átíró szöveg valójában a VII. oldalon kezdődik). Nem derül ki pontosan, Bartal honnét vette a szöveget, hacsak nem a következő szám megjegyzése erre a darabra is vonatkozik, akkor ugyanis Szalai barátjának a gyűjteményéből kapta. Pray nyomán többen is idézték a tőle adott szöveget (ld. *G. Bartal: Commentariorum i. m., Mantissa IX. o. 3. j.*), többek között Horvát István és Perger János diplomatikai munkái.*

⁶ „Cum [...] illud quodam quasi tacitae admirationis arcano contemplandum et suspiciendum esse videtur, quod nullo unquam tempore vetus illa et clarissima Petheorum domus aliqua infidelitatis labe vel laesae maiestatis crimine notata atque offuscata fuisse inveniatur, cuius rei ipsi quoque libri annales regum Hungariae, qui in aedibus nostris thavernicalibus conservantur in quibusque acta omnium temporum diligentissime et summa cum fide conscribuntur, lucupletissimi testes esse possunt, in his enim nihil penitus reperiri potest, quod familiae tuae nobilissimae alicuius criminis notam unquam inusserit”. Uo. IX.

⁷ Uo. IX–X., 4. j., ti. ahol II. Ulászló arról ír, hogy a Pethők őseivel kapcsolatban hűtlenségnek nyomát sem találni a Királyok Évkönyveiben („in his enim nihil penitus reperiri potest, quod familiae tuae nobilissimae alicuius criminis notam unquam inusserit”).

évkönyvei is ott tartattak”), vagyis egy közelebről meg nem határozott, de mégis talán elbeszélő forrásra következett a szövegből.⁸

A címerbővítő oklevél eredetijének jelentőségét, mint annyi más magyar történeti forrás esetében is történt, Fraknói (akkor még Frankl) Vilmos ismerte föl. A Magyar Történelmi Társulat 1871. évi tudományos kirándulása Zemplén vármegyébe vezetett, s ott a Sztárayak Sztárán talált levéltárában került kezébe a már akkor is erősen sérült, de valahai pompáját még leromlott állapotában is jól tükröző darabja a családi levéltárnak.⁹ A társulati kirándulás eredményét értékelő előadásában idézte a tárnoki házat említő részt, ennek kapcsán úgy gondolta, hogy „ezen nevezetes helyből kitűnik, hogy a tárnokmester felügyelete alatt szerkesztettek és őriztettek az ország történeti évkönyvei. Sajnos, hogy ezek a bekövetkezett katastrófák közepette nyomtalanul elvesztek”.¹⁰ Talán nem tévedünk, ha a Fraknói előadását összefoglaló szövegből arra következtetünk, hogy Fraknói maga is egyelőre elbeszélő forrást értett a *libri annales* alatt. Kiemelte ugyanakkor a címerbővítés heraldikai különlegességét, a kiváltságok kiemelkedő voltát (például a vörös viasz használatát) pedig annak tulajdonította, hogy Ulászló – kincstára üres lévén – ily módon tudta csak a köztük lévő bizalmas viszony arányában viszonzni Gersei Pethő János szolgálatait, aki Anna királyné, majd annak halála után, 1506-tól a királyi gyermekek udvarmestere volt. A címereslevél közismert ábrázolását németalföldi vagy kölni festőiskolának tulajdonította, utalt Van Eyck hatására is. Amellett érvelt ugyanakkor, hogy a címerbővítésben Ulászló arcképe olyannyira realiztikus, hogy bátran portrénak tekinthető. Fraknói előadását végül kisebb vita zárta, Wenzel Gusztáv felvetette, hogy már a Forgáchok címerébe is bekerült Mária királynő ábrázolása, vele szemben Ipolyi Arnold azon meggyőződését hangoztatta, hogy a

Forgách-címerben látható női arc nem portré, sokkal inkább idealisztikus ábrázolás.

A szöveg értelmezésének történetében komoly fordulatot hozott Hajnik Imre tanulmánya. A középkori magyar Királyi Könyvek nyomait összegyűjtő szerző a következőket írta: „Ezen évről-évre vezetett és a tárnoki házban elhelyezett királyi könyveket kell úgy hiszem, és nem történeti évkönyveket, értenünk azon *libri annales regum Hungariae* alatt is, a melyekről II. Ulászló Gersei Petheő Jánosnak, királyi gyermekei udvarmesterének adott címerlevelében emlékezik, mint oly könyvekről, a melyek a tárnoki házban őriztetnek és tanuságot adhatnak a Petheők törhetetlen hűségéről király és ország iránt.”¹¹ Hajnik a lapalji jegyzet szerint Bartal szövegkiadását használta és Pray véleményével vitatkozott, viszont nem adta tanújelét annak, hogy Fraknói és Rómer híradását az eredeti oklevél előkerüléséről ismerte volna. Írása óta bevetté vált az a ma is mérvadóknak látszó vélemény, hogy az *annales regum* kifejezés alatt hivatali évkönyveket, vagyis a királyi regisztrum-köteteket kell érteni.¹² Bartal azon véleményével Hajnik itt nem foglalkozott, hogy ezek között őrizték-e a levelesítő jegyzéket is.

Azon aligha lehet csodálkozni, hogy a címeres emlék képisége az értelmezéstörténet során jóval nagyobb figyelemben részesült, mint szövege: már Fraknói is csak a címerképet tartotta méltónak arra, hogy hasonmás formában közzétegye.¹³ A heraldika kutatói kiemelték, hogy a címer az úgynevezett portré címerek közé tartozik, „mely a királyi család tagjait tünteti fel, mint sisakdísz illetőleg pajzstartók”,¹⁴ illetve hogy sajátos típus, mely nélkülözi a sisakot és takarót,¹⁵ vizsgálták a betűk szerepét a címerábrán,¹⁶ rendszerint az Országos Levéltár gyűjteménye és a magyarországi címerhasználat kiemelkedő és értékes darabjaként vették számba.¹⁷ Az oklevéltan szakembere elsősorban regisztrálta a külső diplomatikai jegyeket (anyag, pecsét, elrendezés stb.), mellesleg regesztát is készített róla,¹⁸ a

⁸ Podhradczky József: Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelisége. Budán, 1861. 33. Ó Pray kéziratoss gyűjteményére hivatkozik (Pray. MS. fol. Tom. XIV. p.154.), a pontos helyet azonban a modern katalógus segítségével nem sikerült azonosítanom.

⁹ A Sztárayak levéltárába a kihalt Gersei Pethő család levéltárával jutott, ld.: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. (Szerk. Nagy Gyula.) I. k. (1243–1396) Bp., 1887. III. k. Mivel a családi levéltár publikálása később kezdődött, s nem jutott túl az 1457. esztendő, e becses darab sem látott ott napvilágot.

¹⁰ Az előadást az *Archaeologiai Értesítő*, 5 (1871) 238–240. foglalta össze szerzőnév nélkül, de vélhetőleg – miután az előzményt (II. Ulászló király képmása. Uo. 150–153.) R[ómer] F[örös] szerkesztő jegyezte – a folyóirat szerkesztőjének tulajdoníthatóan. Az ismertetés kitér arra, hogy a levéltárban kézbe vették Miksa király 1572. november 14-i címerbővítését, mely átfírta Ulászló armálisát is, valamint hogy Wenzel Gusztáv javaslatára a Társulat döntött a címeres levél lefényképeztetéséről. Kérdéses, hogy a fényképeztetés megtörtént-e, a címerkép ugyanis csak erősen retusált hasonmásban jelent meg a későbbiekben: *Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora* (1440–1526). (A Magyar Nemzet Története. IV. k. Szerk. Szilágyi Sándor) Bp., 1896. 588–589. oldalak között, majd Hoffmann Edit alább idézendő tanulmánya szövegközi képeként (Fraknói másik hasonmás-közlése még gyatrább, barokkizált kerettel hozza a későbbi megújítás alapján kiegészített képet: *Fraknói Vilmos: Erdődi Bakócz Tamás élete*. [Magyar Történeti Életrajzok. Szerk. Szilágyi Sándor.] Bp., 1889. 153.). A zempléni–ungyi társulati kirándulást és az erről beszámoló ülés eseményeit ismertette a Századokban (Magyar Történelmi Társulat 1871. október 5-iki választmányi ülése. *Századok*, 5 [1871] 579–582.) is, itt azonban a születő női mellékalakot még az ismertető Anna királyné alakjával azonosította.

¹¹ *Hajnik Imre: A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában.* (Értekezések a történeti tudományok köréből VIII. köt. III. sz. 1879. Szerk. Fraknói Vilmos. Bp., 1879. 20–21. (a szöveg kivonatát is közölte lapalji jegyzetben, Bartal publikációja alapján).

¹² *Írásné Melis Katalin: A Mátyás-kori budai királyi könyvkötőműhely leletei. Művészettörténeti Értesítő*, 34 (1985) 48. úgy fogalmazott, hogy a „hivatali élet évkönyvei” lehettek a tárnokházban.

¹³ Valójában a címerképen kívül még egy részletet közölt, a címeres levél akantuszos lapszeldíszét (*Fraknói V.*: i. m. 333.).

¹⁴ *Ghyczy Pál: Ivánczfalvi Dombai János deák címerlevele 1506. évből. Turul*, 9 (1891) 130–133.

¹⁵ *Áldásy Antal: Batthyány Boldizsár és Benedek címeres levele 1500-ból. Turul*, 12 (1894) 94–96.

¹⁶ *Sulica Szilárd: A betű szerepe a magyar címerképeken. Turul*, 46 (1932) 52–61.

¹⁷ *Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala.* Bp., 1886. 125–131.; *Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke. II. Címerlevelek II. Bp., 1923. 68–69. (73. sz.); Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein.* Bp., 1987. XXXV. színes tábla: 51., 117. színjelzett rajz: 152., leírás: 125.; *Kollega Tarsoly István–Nyulásziné Straub Éva: A Magyar Országos Levéltár címereslevelei.* CD-ROM. Bp., 2000. XXXVI. színes tábla: 62., 125. színjelzett rajz: 271., leírás: 162.

¹⁸ *É[rszegi] G[éza], In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Magyar Nemzeti Galéria 1994. október–1995. február.* (Szerk. Mikó Árpád–Takács Imre.) Bp., 1994. 473–474. (IX-54. tétel): „II. Ulászló

művészettörténész leírásában értékelte a miniatúrát, azonosította a típus más darabját,¹⁹ az armális kompozíciós párját és azt a budai műhelyt, ahol a címeres leveleken kívül liturgikus könyveket is díszítettek.²⁰ A genealógia kutatója a családtörténet és a családi címerhasználat összefüggéseibe állította a címet,²¹ a proszopográfus összefoglalta a címerbővítést nyerő Gersei Pethő János pályáját, de ő is főképp azt állapította meg, hogy az armalist az udvari művészet remekei közé kell sorolni.²² A szövegből magából továbbra is két fontos körülmény maradt a figyelem középpontjában: a budai vár és Buda város topográfiája kapcsán az *aedes tavernicalis*, a tárnokház, valamint a Királyi Könyvek miatt az ott őrzött *libri annales*.²³ Bár a szöveg – mint fentebb láttuk – nyomtatott formában régtől fogva hozzáférhető volt, Hajnik óta arra nem, vagy csak nagyon ritkán hivatkoztak, az oklevelet magát *ineditum*ként kezelte a kutatás. Pedig a szöveg is nem kevés tanulságot rejt: személyes hangnem, egyes szám második személyű megszólítás, lexikai különlegességek, hogy csak a legfontosabbat emeljük ki. A *libri annales* értelmezése elsősorban attól függ, hogy mit is értünk *annales* szó alatt. Természetszerűleg közismert a „(történeti) évkönyv” jelentés, mely a magyarországi latinságban a humanista szerzők tollán jelent meg először a latin szótár forrásadatai szerint (Vitéz János, Janus Pannonius, Bonfini), kevésbé elterjedt a Sopron város latin nyelvhasználatában feltűnő „(éves) számadáskönyv” értelem.²⁴ Ha Hajnik nagyon is valószínű értelmezéséhez tartjuk magunkat, fel kell tennünk, hogy a humanista műveltség nyomán a címeres levélben egy másik antik eredetű jelentés kelt új életre, nevezetesen a „hivatali évkönyv”, a „fasti” szinonimája, s ennek a Magyarországi Latinság Szótárában is érdemes helyet szorítani.²⁵ A teljes szöveg ismerete – amellet, hogy eloszlát olyan kételyeket, hogy címeradományról vagy címerbővítésről van-e szó, hogy az adomá-

király Gersei Pethő Jánosnak a királyi évkönyvekben való feljegyzésre méltó érdemeiért címet adományoz.”

¹⁹ Hoffmann Edit: II. Ulászlónak egy ismeretlen arcképe. *Turul*, 41 (1927) 6–7. ahol az 5. oldalon a Fraknói közölte retusált címerkép is közölve van. Hoffmann Edit II. Ulászló 1507. május 8-i cseh nyelvű oklevelének Ulászló-ábrázolását vetette össze a Gersei Pethő-armálissal. Az oklevélben Ulászló engedélyezte a prágai Kleinseite (Malá Strana) városnak, hogy a városi pecséten a király arcképét használhassa. Egyúttal vitatta Fraknói azon felfogását, hogy németalföldi stílus lenne felismerhető a miniatúrán, ehelyett „az olasz izlésű magyar miniator” munkájának tartotta.

²⁰ Radocsay Dénes: Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearings in Hungary. II. *Acta Historiae Artium*, 12 (1966) 76., bőséges bibliográfiával, de szövegek közi kép nélkül. *M[ikó] Á[rpád]*, In: Pannonia Regia i. m. 473–474. (IX-54. tétel), a címerkép fotójával.

²¹ Rainer Pál: A Nádasdy, valamint a rokon Nádasdi Darabos és Gersei Pethő családok címere az idők folyamán. *Veszprémi Történelmi Tár*, 2. (1989) 114–124.; *Szatlóczi Gábor*: A Tátika vár története. A Gersei Pethő család és tátikai váruradalmuk története. Bp., 2009. 83–84.

²² Főgel József: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Bp., 1913. 39., 41., 98.

²³ Mayer Béla: Levéltártörténeti adatok. *Levéltári Közlemények* 2. (1924) 146. (11. sz.) Hajnik véleményéhez tartja magát, míg Erzségi Géza fentebb idézett regesztája visszatérni látszik Pray és Fraknói elképzeléséhez, de legalábbis nyitva hagyja a kérdést. Ld. még: A magyar levéltártörténet kronológiája, 1000–2000. (Szerk. Dóka Klára–Müller Veronika–Réfi Auzó Magdolna.) Bp., 2000. 54–55.

²⁴ Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae i. m. 175–176.

²⁵ Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch. Ausgearb. Von Karl Ernst Georges. I–II. k. Leipzig, 1879. I. k. 416. has.

nyos érdemei évkönyvekbe illenek-e – a magyarországi hivatali írásbeliség Jagelló-kori latin nyelvhasználatának egy új vonását is bizonyítja: az immár humanista igényű kancelláriai stílust. Ezért nem fölösleges a szöveget – Bartal nyomán és után – újraolvasni.

Függelék

Az armális latin szövege

Buda, 1507. szeptember 22. – II. Ulászló király tekintettel Gersei Pethő János és ősei érdemeire a család címerét kibővíti és azzal a kiváltsággal ruházza fel, hogy címerükön viselhetik a király és a királyi gyermekek képmását, valamint vörös pecsétviasz használatát engedélyezi számukra, megígéri továbbá, hogy Gersei Pethő János életében melléje mást nem nevez ki társnak gyermekei udvarmesteri hivatalába.

Eredeti, bal oldalán kettészakadt hártya, kék zsinóron függő kerek pecsét: DL 86051. (Sztáray cs. lt.), hátlapon újkori levéltári jelzetek és tartalmi összefoglaló. Mellette újkori egyszerű másolat.²⁶ Az eredeti sérülése miatt a szöveg hiányt [] zárójel között ezen másolatból egészítettem ki, { } zárójellel a nyelvileg fölöslegesnek látszó betűket rekesztettem ki. A későbbi átiratokat és másolatokat a lineáris szöveg hagyomány okán *manuscripta descriptaként* (ezekre és a nyomtatott kiadásra lásd a bevezető jegyzeteit) mellőzendőnek ítélem. A szövegnek további, 18. századi másolatai is vannak: DL 71767. (Szulyovszky–Pottornyay cs. lt.); DL 21764. (Keglevich cs. lt., Kapi Gábor országbírói ítélömester 1731[?]-i másolata). – Áldási Antal (A Magyar Nemzeti Múzeum Címjegyzéke. II. Címereslevelek. II. 1092–1600. Budapest 1923, 68–69.) a ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Fol. Lat. 3793. (Gyurikovits Diplomatariuma) III. kötetének 150–151. lapjáról tette közzé a címerleírást (Scutum videlicet [...] corona redimito capite) és az adománnyerő méltatását (nullo unquam tempore vetus illa [...] cura et custodia habeas).

Wladislaus, Dei gracia rex Hungarie et [Bohemie etc. tibi, fi]deli nostro, magnifico Iohanni Pethew de Gerse, magistro curie liberorum nostrorum charissimorum salutem gramicque nostram regiam cum incremento omnis boni! Regibus et principibus habenas rerum mo[derantibus] pr[op]rium ac peculiare officium esse debet eos, qui ob summam integerrime fidelitatis constanciam de se deque sua republica bene et preclare meriti existunt, dignis regie munificencie premiis ac gloria sempiterna [afficere. Nam] et antiqui sapientissimi illi viri, qui ingenii perspicacitate divina atque humana metiti sunt, prodiderunt duabus rebus potissimum respublikas contineri atque in quieto et tranquillo statu conservari, premio videlicet et pena, [ut premium r]ebus preclare et

²⁶ Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. Internetes kiadás (DL–DF 5.1) Bp., 2010.

egregie gestis amplissimum non desit, pena vero subditi a scelere atque a malefactis compescantur et coercentur. Hinc est, quod nos fidelissima illa maiorum tuorum ac universe familie et prosapie tue merita [et obsequia tam] predecessoribus nostris, divis Hungarie regibus, quam sacre huius regni nostri Hungarie corone exhibita non mediocri favore ac benivolencia prosequimur. Que quidem animo nostro revolventes, cum omnia laudanda ac summis [extollenda] preconiiis merito iudicemus, tum vero illud vel imprimis omni laude et gloria prosequendum et quodam quasi tacite admirationis archano contemplandum et suspiciendum esse videtur, quod nullo unquam tempore vetus illa [et clarissi]ma Petheorum domus aliqua infidelitatis labe vel lese maiestatis crimine notata atque offuscata fuisse inveniatur. Cuius rei ipsique libri annales regum Hungarie, qui in edibus nostris thavernicalibus conservantur, in [quibusque acta] omnium temporum diligentissime et summa cum fide conscribuntur, locupletissimi testes esse possunt. In hiis enim nihil penitus reperiri potest, quod familie tue nobilissime alicuius criminis notam unquam inusserit. [Quam ob rem, cu]m nos non solum in te, verum in tota tua prosapia tantam fidelitatis constanciam atque integritatem semper fuisse cognoverimus, te vestigiis maiorum tuorum insistentem, simulac serenissimam condam dominam, [Annam reginam,] consortem nostram charissimam felicibus auspiciis nobis in coniugem atque in thalami sociam adduci feceramus, ipsis statim primis²⁷ adventus sui diebus ei in magistrum curie delegeramus, quo in officio te apud illam usque ad [supremum i]psius diem summa fide, prudencia et dexteritate gessisti, qua tandem e medio sublata et Deo optimo maximo ita iubente vita functa te in magistrum curie liberorum nostrorum, quibus nil charius nilque preciosius [habemus, depu]tavimus, ut, dum alii fideles nostri partim bona et redditus nostros regios curant, partim thesaurum ac supellectilem nostram amplissimam conservant ac tuentur, tu rem omni prorsus thesauro omnique supellectili [regia preciosiorem, i]psos videlicet liberos nostros charissimos sub tua cura et custodia habeas. In quo quidem officio cum te ita semper gesseris itaque etiam inpresenciarum geras, ut nihil possit amplius desiderari aut requiri, tibi illud [ex nunc, quamdiu vixeris, pres]entibus dandum duximus et conferendum, et neminem alium tibi eiusdem honoris sive muneris participem sive collegam adhibere volumus, verum ut tua propensa in nos et charissimos liberos nostros, [illustres Ludo]vicum duces et Annam, filiam nostram fidelitas et in omnibus rebus agendis et dirigendis integritas et constancia non in te modo, sed in universam stirpem et cognacionem tuam diffundatur ac heredibus et [fratribus tuis decori et] ornamento sit futura utque amor noster, quo te ob prescriptas tuas virtutes et merita complectimur, omnibus innotescat, ad illa vetusta familie tue insignia scutum videlicet adinstar turbinis in supremo [latum, in imo accu]minatam in quatuor campis lineis duabus transversis se se invicem in medio scuti intersecantibus divisum, quorum quidem duos, superiorem videlicet et inferiorem per transversum se habentes rubri co-

loris [duo animalia] occupant. Nam in superiori campo leo, ferocissimum et generosissimum animal naturali colore depictus ex ipsius linee summitate caudatenus emergens, aperto et hianti rictu linguam exertam vibrans [fremebundus] primis pedibus erectis et divaricatis, capite coronam auream gestans, cauda in sublime elevata et quasi caput ipsum contingenti, in extremo reflexa conspicitur. In inferiori vero campo similiter coloris rubri [stat draco] alatus lingua similiter exerta ac vibrante ignem ore vomens, vertice cristato, corpore maculis resperso, cauda reflexa et in nodum religata, corpus ipsum subeunte, pedibus innixus ad certamen et dimicacionem [paratus,] qui, nisi quod linea supra dicta a leone dirimitur, procul dubio cum ipso leone sibi naturali quodam instinctu exosissimo certamen inire parat. Porro relique due partes scuti linearum, ut premititur, intercurso [a predict]is distincte celestini sunt coloris, quarum una, superior videlicet duos frutices herbaceos²⁸ in prato et gramine viridi surgentes et succrescentes et anatem terrestrem unius illorum fruticum folia decerpentem [continet]. In altero campo similiter celestino inferiori luna suppallida et coloris sui adinstar arcus tensi cornibus in se revolutis duo splendidissima sidera intra orbis ambitum et circumferenciam inclusa continere [cernitur]. Supra quam quidem totalem formam scuti in supremo est galea suo colore depicta et flores varii circumquaque discurrentes et scutum ex omni parte ambientes. Ad hec igitur pristina et avita tue stirpis et stemmatis maiorum tuorum insignia [hec adiungenda] duximus, supra videlicet illam et scuti et galee totalem formam ac florum lepedissimum discursum personam nostre regie maiestatis in solio aurato sedentem, dextra paululum ad pectus elevata pomum cruce insignitum, sinistra autem sceptrum re[gale peculiarem omniu]m Christiani nominis regum insigne tenentem, cesarie demissa, capite corona ac diademate regio redimito, altera corona desuper in campo aereo quasi in aere pendente et quodammo in ipsum venerabilem verticem celitus descendente {m}. [Ad cuius quidem] solii nostri aurati latera duo infantes regii, liberi videlicet nostri suavissimi stare ac manibus ipsum solium contingere conspiciuntur. A latere quidem dextro inclitus dux Ludovicus, filiulus noster charissimus sceptrum similiter regale in dextera tenens, cap[illulis albis et n]unc [pr]imum pullulantibus, corona {m} ac diadema regium capiti impositum, altera corona similiter desuper imminente. A latere vero sinistro stat illustris Anna reginula, filia nostra iucundissima, pomum similiter aureum sinistra tenens, coma flava sp[arsa et per la]ctea c[ol]la fluente, unica duntaxat corona capite redimito. Que quidem singulari ac peculiari nostre munificencie dono collata insignia tibi potissimum convenire putavimus, ut cum charissimorum liberorum nostrorum magistrum curie agas et eo mu-

²⁷ Sor fölött.

²⁸ Nem kizárt, hogy a „herbaceos” egyértelmű olvasatot „herbaceo”-ra (herbaceo{s}) kell javítani, részint mivel a „frutex” (= „bokor, cserje”) értelméhez csak értelmezési nehézség árán kapcsolható, részint mert hasonló betűtöbblet a kétségtelenül szép, de korántsem hibátlan írású kéziratban másutt is előfordul. A szöveg értelme (és stílusa is egy hyperbatonnal) így csekély mértékben előnyére változna: „duos frutices herbaceo in prato et gramine viridi surgentes” = „két, zöld fűvű réten és (= vagyis) zöld pázsiton növekvő bokrot”.

nere fi[delissime simu]l et diligentissime fungaris, inde potissimum insignia et²⁹ virtutis tue clarissime monumenta habeas, ubi omnem curam, operam et sollicitudinem collocasti, simulque ut quemadmodum in insignibus et armis tuis nostras gestas effigies, ita in animo quoque et in cordis arcan[o veram illam et] incomparabilem nobis debitam fidelitatem medullitus infixam geras. Prout hec omnia in capite sive principio presencium litterarum nostrarum suis appropriatis coloribus pictoris non indocta manu effigiata et distinccius expressata conspiciuntur, [animo deliberato et ex cert]a nostre maiestatis sciencia tibi ac magnificis Francisco, filio tuo, cubiculario nostro et Georgio Pethew, carnali fratri tuo tuisque ac eorundem filii fratrisque tuorum heredibus et posteritatibus universis dandum duximus et concedendum, immo damus et [presentibus elargimur, ut tu fili]usque et frater tui vestraque universa posteritas prescripta arma et virtutum insignia amodo in posterum ubique in preliis, bellis, troiis et aliis quibuscunque rebus et expeditionibus bellicis et militaribus, necnon sigillis, velis, cortinis, papilionibus, [vexillis et in quarumlibet rerum] et expeditionum generibus uti possis et valeant. Et nichilominus volentes huiusmodi collacionem armorum tibi et prefatis filio et fratri tuis vestraque universe posteritati per maiestatem nostram modo premissa factam magis illustrem et claram efficere, vobis [vestrisque heredibus et posteritatibus] universis id gracie duximus annuendum et concedendum, ut vos vestraque cuncta posteritas sigillo vestro, quo amodo sub annotatione prescriptorum insigniorum in emanandis et conficiendis litteris quibuscunque usi fueritis posteritasque vestra usa fuerit, omnes [litteras sub quacunque forma v]erborum emanatas vel emanandas perpetuis semper futuris temporibus in pendentibus vel in appresso cera rubra sigillare possitis et valeat, immo annuimus et concedimus harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum, quo ut rex Hungarie utimur, [est appensum, vigore et tes]timonio litterarum mediante. Datum Bude, feria quarta proxima post festum Beati Mathei apostoli et ewangeliste, anno Domini millesimo quingentesimo septimo, regnorum nostrorum Hungarie etc. anno decimoseptimo, Bohemie vero tricesimo septimo.

Bal alsó sarokban világosabb tintával, vékonyabb tollal és más kézzel: Wladislaus rex manu propria scripsi. Jobb alsó sarokban a plica alatt: Io[hannes] Gozthoni electus Vacien.

A latin szöveg fordítása:

Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország stb. királya, neked, a mi hívünknek, a nagyságos Gersei Pethő Jánosnak, hön szeretett gyermekeink udvarmesterének üdvöt, valamint minden jóban való gyarapodással királyi kegyelmünket kívánjuk! A hatalom gyepelőit kezükben tartó királyoknak és fejedelmeknek különös és sajátos kötelessége kell legyen, hogy azokat, akik rájuk és államukra tekintettel a legsértetlenebb hűség fölöttébb magas fokú állhata-

tosságával szereztek derék és igen kiváló érdemeket, az uralkodói bőkezűség méltó jutalmaival és örök dicsőséggel illessék. Ugyanis azok a kiváltképp bölcs férfiak, akik az isteni s emberi dolgokat tehetségük éleslátásával mérték fel, azt hagyták, hogy az államokat főképpen két körülmény tartja egyben és őrzi meg békés és háborítatlan állapotban, a jutalom tudniillik meg a büntetés, hogy ne maradjon el az igen bőséges jutalom a dolgok kiváló és kitűnő megtétele után, a büntetés azonban tartsa vissza és zabolázza az alattvalókat a büntől és a gonosztettektől. Ebből ered, hogy mi a te őseidnek, továbbá egész családnak és nemzetségednek azon nagyon hűséges érdemeit és szolgálatait, melyeket részint elődeinknek, Magyarország szentséges királyainak, részint a mi Magyarországunk Szent Koronájának teljesítettek, nem közönséges keggel és jóindulattal jutalmazzuk. Ezeket bizony lelkünkbe idézvé, egyrészt méltán ítéljük mindegyiküket dicséretesnek és a leghőbb magasztalásra méltónak, másrészt pedig azt kell láthatólag különösképpen is minden dicsérettel és dicsőséggel jutalmazni és mintegy valamiféle szóltan csodálat titokzatosságával szemlélni és fogadni, hogy a Pethőknek ezt az ősi és igen nagy hírű házáat a hűtlenségnek a szégyenfoltja vagy a felségsértés bűne soha, semmilyen korban nem szennyezte s nem feketítette be, nem is találni erre utaló nyomot. Ennek az állításnak a legmegbízhatóbb tanúi Magyarország királyainak azok az évrévi könyvei lehetnek, melyeket tárnoki épületeinkben őriznek, s amelyekben minden idők iratai³⁰ nagyfokú szorgalommal és igen nagy hitelességgel fel vannak jegyezve. Ezekben ugyanis egyáltalán semmit nem lehet találni, ami bármikor is legnemesebb családnak a bűn szégyenfoltját sütötte volna. Ezért aztán, mivel nem csak tebened, de egész nemzetségedben a hűségnek ily nagy állhatosságát és feddhetetlenségét tapasztaltuk megenni, téged, aki őseid nyomdokain jártál, mihelyt a néhai legfelségesebb asszonyt, Anna királynét, hön szeretett feleségünket kedvező előjelekkel hitvesünkül és házastársunkul elhozattuk, jövetelének rögvést az első napjaiban udvarmesterül rendeltünk neki, s ezen hivatalban mellette egészen végső napjáig a legnagyobb hűséggel, okossággal és ügyességgel viselt magad. Miután végezetül ő – így parancsolván a magasságos Isten – életét bevégezte, téged gyermekeinknek – akiknél sem kedvesebb, sem drágább kincsünk nincs – udvarmesterül nevezünk ki, hogy míg más híveink részint királyi jószágainkat és jövedelmeinket gondozzák, részint kincstárunkat és igen bőséges személyes készletünket őrzik és viselik annak gondját, te minden kincsnél és minden királyi felszerelésnél drágább dolgot, magukat tudniillik hön szeretett gyermekeinket vedd gondjaid és őrizeted alá. Ezen hivatalban bizony mindig úgy viselted magad, s úgy viseled magad mostanság is, hogy többet sem kívánni, sem elvárni nem lehet, ezzel az oklevelünkkel ezt a hivatalt neked adjuk és adományozzuk, amíg csak élsz, és ezen tisztességben avagy hivatalban részeltetve senki más hivataltársat nem kívánunk melléd állítani, hanem hogy a te irántunk és hön szeretett gyermekeink, a felséges Lajos herceg és Anna hercegnő leányunk iránti előzékeny hűséged, és az összes

²⁹ Sor fölött.

³⁰ Ld. a bevezető szöveg első jegyzetét!

teendőid intézésében és irányításában feddhetetlenséged és állhatatosságod ne csak rád, hanem egész nemzetségedre és rokonságodra is kiáradjon és örökösiednek és atyafiaidnak díszül és ékességül szolgáljon, valamint hogy szeretetünk, mellyel fentebb írt erényeid és érdemeid okán téged körülveszünk, mindenki előtt ismeretessé váljék, családodnak ahhoz az ősi címeréhez elhatározott szándékkal és fenségünk biztos tudásából kifolyólag neked, valamint a nagyságos Ferencnek, a te fiadnak, kamarásunknak, és Pethó Györgynek, testvérednek, továbbá a te és a fiad, valamint testvéred összes örökösieinek és utódainak adattunk és engedélyezettünk, sőt adunk és jelen oklevelünkkel adományozunk

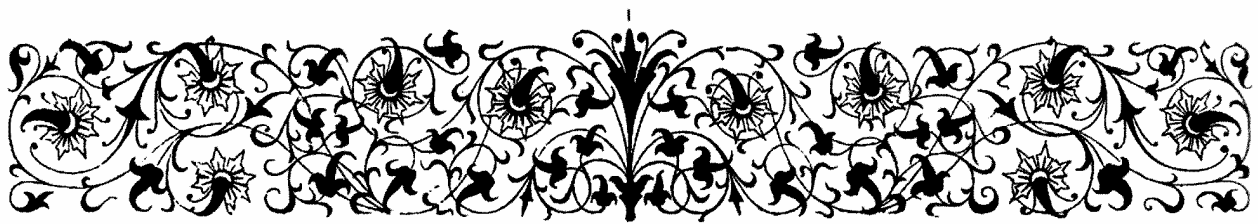
tudniillik egy tárcsa módjára fölül széles, alul csúcsos pajzsot, mely két, a pajzs közepén egymást keresztben metsző vonallal négy mezőre van osztva, melyek közül a két részsüt vörös színűt, tudniillik egyik fölsőt és egyik alsót két állatalak foglalja el. A fölül lévő mezőben ugyanis egy oroszlán – a legvadabb és legnemesebb állat – természetes színével lefestve a vonalnak a fölső szélétől a farkáig látszik növekedni, kitárt és nagyra tátott szájából kiöltött nyelvét rázva és bömbölve, két mellső lábát emelve és szétvetve, fején arany koronát hordva, farkát a magasba emelve s vele majdnem a fejét érintve, de a végén visszakunkorítva. Az alsó, hasonlóképpen vörös mezőben pedig egy szárnyas sárkány áll, nyelvét hasonlóan kiöltve és rázva, pofájával tüzet okádva, sisakos fejjel, foltokkal borított testtel, visszakunkorodó és csomóba csavarodó, teste alá nyúló farokkal, lábaira támaszkodva küzdelemre s harcra készen, mely, hacsak a fent mondott vonal az oroszlántól nem választja el, kétségkívül azzal a vele természet adta ösztönéből kifolyólag fölöttébb gyűlölködő oroszlánnal birokra is kel. Továbbá a pajzsnak – mint előrebozsátott – a vonalak közbehúzásával az említettekől elválasztott maradék két része kék színű, melyek közül az egyik, tudniillik a fölül lévő, két, zöld színű réten illetve pázsiton emelkedő és növekvő növényi cserjéj³¹ tartalmaz, továbbá egy házikacsát, mely az egyik cserjének a leveleit tépdési. A másik, hasonló módon égszínkéék alsó mezőben sápatag és sajátos színű holdsarló látszik, megfeszített új módjára egymás felé forduló szarvakkal két fényesen ragyogó csillagot fog közre a kör szélén, azaz peremén belül. A teljes ábrázolás fölött a pajzs tetején tulajdonképpen színével lefestett sisak van, valamint különféle virágok, melyek mindenféle szétosztalnak, s a pajzsot mindenfelől övezik.

Nemzetségednek és őseid családfájának tehát ezen ősi és öröklött címeréhez a következőket kapcsoltattuk hozzá, tudniillik a pajzs és a sisak teljes ábrázolása és a kecsesen szétfutó virágok fölött a mi királyi fenségünk aranyozott trónon ülő alakját, valamelyest a melléhez emelt jobbában keresztel díszített országalmát, baljában pedig királyi jogart – minden keresztény nevű király sajátos jelvényét – tartva, lebozsátott hajjal, koronával azaz királyi fejékekkel övezett fejjel, miközben egy másik korona felülről légies mezőben, mintegy a levegőben lebeg és valami módon az égből arra a tiszteletre méltó főre száll alá isteni végzésből.

Az aranyozott trónszékünknek az oldalainál két királyi gyermek látszik állni és kezével magát a trónt érinteni, tudniillik a mi legedesebb gyermekeink. Jobbról bizony a felséges Lajos herceg, hön szeretett fiacskánk, jobbában hasonlóképpen királyi jogart tartva, világos, most elsőre sarjadó fürtöcskékekkel, fejére korona, azaz királyi fejék van helyezve, a másik korona hasonló módon felülről lebeg fölötté. Balról pedig a felséges Anna királylány áll, legkedvesebb leányunk, jobbában szintén arany országalmát tartva, szőke, kibontott és tejszínű nyakára omló hajjal, de csak egyetlen koronával övezett fejjel. Úgy véljük, ezek, a bőkezűségünk egyedi és különleges adományából adományozott jelvények fölöttébb illenek hozzád, hogy, midőn hön szeretett gyermekeink udvarmesteri tisztét viseled és ezt a hivatalt a leghűségesebb módon, egyszersmind a legnagyobb iparkodással töltöd be, leginkább onnét legyenek ragyogó erényed jelvényei és emlékeztető jelei, ahová összes gondoskodásodat, fáradozsodat és iparkodásodat összpontosítottad, egyszersmind, hogy amiképpen a jelvényeid és címereden a mi képünket viseled, oly módon lelkedbe is és szívednek legmélyébe vésvé azt az igazi és összehasonlíthatatlan, irántunk köteles hűséget nagy hévvel viseljed. Amiképpen látható formában mindezeket saját tulajdon színeikkal a festő nem éppen tanulatlan keze jelen oklevelünk elején, azaz a kezdetén ábrázolta és igen világosan kifejezte

hogy te, a fiad, valamint testvéred s a ti összes utódaitok ezen címert azaz az erények kitüntető jelvényeit mostantól fogva a továbbiakban bárhol csatákban, háborúkban, ostromoknál, továbbá más hadi és katonai eseményekben és hadjáratokban, valamint pecséteken, takarókon, kárpitokon, sátrakon, zászlókon és bármely fajtájú ügyekben és vállalkozásokban használhasd és használni tudják. És ezt a felségünk által az előrebozsátott módon neked és fent említett fiadnak és testvérednek, valamint összes utódaitoknak tett címeradományt mindazonáltal még nevezetesebbé és még ragyogóbbá kívánván tenni, nektek, valamint a ti összes örökösieiteknek és utódaitoknak azt is kegyesen engedélyeztük és megengedtük, hogy ti és teljes utódlásotok azzal a pecséttel, melyet mostantól a fentebb írt címer megjelölése alatt bármiféle oklevelek kibocsátásában és kiállításában használnátok és utódlástok használna, az összes, a szavaknak bármely formájában kibocsátott és kibocsátásra kerülő leveleket az eljövendő örök időkben mindenkor, függő és rányomott formában egyaránt vörös viasszal pecsételhessétek és pecsételhessék meg, sőt engedélyezzük és megengedjük jelen oklevelünk érvényének és tanúbizonyosságának a közbejöttével, melyre azt a titkos pecsétünket függesztettük rá, melyet Magyarország királyaként használunk. Kelt Budán, Szent Máté apostol és evangélista ünnepe utáni legközelebbi szerdán, az Úr ezeröttszázhetedik esztendejében, magyarországi stb. uralkodásunknak a tizenhetedik, a csehországinak pedig a harminchetedik évében. Ulászló király saját kezemmel írtam. Gosztonyi János váci választott püspök.

³¹ Vö. a latin szöveg 28. jegyzetével!

JAKÓ ZSIGMOND

A hodosi Jakók a középkorban

A hodosi Jakó családról készült alábbi tanulmány¹ azokat a nehézségeket kívánja érzékelteni, amelyekkel a magyar középkor kutatójának meg kell küzdenie, ha a társadalomtörténetet konkrét példán keresztül kívánja művelni az ország törökjárta keleti területein. Jóllehet Bihar vármegye déli sík részén, a Sebes- és a Fekete-Körös közötti térségben, kismemesi falvak tekintélyes tömbje alakult ki a várjobbágyok és királyi serviensek településeiből,² eddig kísérlet sem történt arra, hogy a köznemesség kialakulásának folyamatát legalább egy itteni várjobbágy vagy serviens eredetű család, valamint birtokviszonyai középkori sorsának konkrétumain át próbáljuk meg bemutatni a kelet-magyarországi forrásadottságok között. Ennek a hiánynak a pótlására történt kísérletnek szánjuk tehát a hodosi Jakó családra vonatkozó töredékes adatokból összeálló alábbi vázlatot.

Annak a Chaz-nak – aki elsőként tűnik fel írásos forrásokban – az elődei minden valószínűség szerint azt az utat járták be, amit a honfoglaló szabadok leszármazottairól az utóbbi évtizedekben felvázolt a magyar történetírás. Az azonban már bizonyosan állítható, hogy leszármazottainak sorsát az alakította döntően, hogy a IV. Béla király (1235–1270), és elsőszülött fia, István ifjabb király (1258–1270) közötti családi viszályban fiaival együtt megingás nélkül az utóbbi táborához tartozott. Chaz személyéről a forrásokból alig tudható valami azon kívül, hogy élete vége felé (1318) már comesnek nevezik. Az ifjabb király bihari támogatóinak lehetett egyik helyi hangadója. 1268-ban István ifjabb király jutalmazni kívánván Chaz fiainak: Chaknak, Péternek, Jakabnak, és Benedeknek a bihari vár jobbágyainak neki és a királyságnak tett szolgálatait – akik bizonyítottan egykor nemesek voltak, de egyik őjük kapzsiságból várjobbágytá válnak – őket, valamint egyenes ági leszármazottait együttesen a várjobbágytá alól örökre felmenti és újra besorolja a királyi szolgák közé (*in numerum servienti-*

um nostrorum regalium duximus [...] restituendos). Chaz fiainak a várjobbágytágból a királyi serviensek közé emelésével új lehetőségeket nyitott nekik és utódaik számára a társadalmi és vagyoni felemelkedés tekintetében egyaránt. Az oklevél szolgálataik sorából megemlíti, hogy nevezett Péter és Jakab a királlyal maradtak, amikor leghűségesebb híveivel együtt bezárkózott Feketehegy várába és a Henrik nádorral vívott isaszegi csatában szeme láttára olyan súlyos sebeket kaptak, hogy csak az isteni kegyelem mentette meg őket a haláltól.³ Adatokkal nem bizonyítható, de feltételezhető, hogy tetteik jutalmaként birtokadományt is nyertek. Talán ekkor kapták adományul a Hodos és Kovácsi közti területet a szétbomlóban lévő bihari királyi birtokból.

Chaz comes legidősebb fiának, Chak comesnek nem maradtak utódai és csak az tudható biztosan, hogy 1291 és 1294 között az Érmelléken, a Gutkeled nemzetség közé beékelődött Nagykyágyán ő volt a birtokos és tized címén 38 kepét fizetett Benedek váradi püspöknek.⁴ Chaz halála a 13. század legvégére tehető.

Chaz fiai közül Jakab és Benedek leszármazottaiból alakult ki a hodosi Jakó család a 13–14. század fordulóján. Péterről, a második fiúról egyetlen adat maradt fenn és valószínűleg a belviszályok idején vagy sebei következtében korán meghalt. Így lett Chaz fiának, Jakabnak Jakó nevű fia a 14. század elején a család névadója és legbefolyásosabb tagja. 1301-ben már Hodoson lakik és Jakab fia: Jakó névvel folytatja a váradi püspök ellen a Nagykyágyával kapcsolatosan öröklött pert.⁵ 1310-ben ő nyilatkozik a

¹ A tanulmány Jakó Zsigmond utolsó írása, melyet 2008 augusztusában, már betegen vetett papírra. A téma kutatását és a felvázolt kép árnyalását eredetileg folytatni kívánta, de a számára kiszabott idő ezt már nem tette lehetővé. Sajnos, arra sem jutott már ideje, hogy a jegyzeteket beillesse a szövegbe. A tanulmányt jelen formájában Jakó Klára és Ráczy György rendezte sajtó alá.

² *Jakó Zsigmond: Bihar vármegye a török pusztítás előtt.* Bp., 1940. 98–108.

³ 1268: István ifjabb király oklevele a váradyhegyfoki konvent 1329. augusztus 17-én kelt oklevelében maradt fenn: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 71401. Az oklevél a Csáky család központi levéltárában maradt fenn. – Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* I–II. k. (Ed. Szentpétery Imre–Borsa Iván.) Bp., 1923–1987. I. k. 1879. sz.

⁴ Benedek váradi püspök (1291–1296) saját kezű feljegyzései a bécsi Österreichische Nationalbibliothek Cod. 1060. jelzetű hártakódexében. Közlés: *Magyar Nyelv*, 22 (1926) 298. (Jakubovich E.); Ó-magyar olvasókönyv (Összeállította Jakubovich Emil–Pais Dezső.) Pécs, 1929. (Tudományos Gyűjtemény, 30.) 113. Vö. Erdélyi Okmánytár – Codex diplomaticus Transsylvaniae. I–II. k. (Ed. Sigismundus Jakó.) Bp., 1997–2004. (a továbbiakban: Jakó, CD Trans.) I. k. 501. sz.

⁵ 1301. szeptember 21.: DL 40282., regeszta: Anjou-kori oklevéltár. *Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia.* Szerk. I–VI. k. Kristó Gyula; VII. k. Blazovich László–Géczi Lajos; VIII–

Hodossal tőszomszédos Süvegd határával kapcsolatosan is.⁶ 1318-ban Chaz comes unokájaként, testvérével, Cyko-val együttesen, Toboly, (Szil), Tarcsa és a Kőtegyán melletti Remete birtokbeli részeit eladták Ivánka váradi püspöknek (1318–1329) és testvéreinek.⁷ 1321 májusában királyi emberként szerepel Magnus Jakou magister.⁸ Testvérét, Cyko-t 1323. november 29-én említik,⁹ ugyanebben az évben 50 más eskütárral együtt birtokperben esküt tett országbírói felszólításra,¹⁰ majd 1326-ban megyei kiküldetést teljesít a Szigetin történt hatalmaskodási ügyben.¹¹ 1329-ben Cyko testvérével, Jakóval átírta az 1268. évi serviensi privilégiumot.¹² Hihetőleg ezt követően meg is halt. Utódairól nem ismeretesek adatok. Ezzel a Jakab fia: Jakók maradtak a család egyetlen továbbélő ága. Az 1344-ig terjedő időszakban a többi oklevélben Hodoson Jakab fia Jakó szerepel a család vezetőjeként,¹³ amint azt a Magnus jelző megadásával is kifejezett a környezete. Az ő életére 1344-ig vannak adataink.¹⁴

A 14. század második feléből származó genealógiai adatok már csak bizonytalan leszármazási rend felvázolását teszik lehetővé. Amíg szinte bizonyosnak vehető, hogy Demeter¹⁵ a Hodoson és Kovácsin lakó Nagy Jakó magisternek volt a fia és ő, valamint leánytestvére,¹⁶ házasságukkal jelentős birtokokhoz jutottak a Berettyó mentén, az már csak feltételezhető, hogy a Csákyakat az adorjáni és körösszegi vártartományba 1396-ban beiktató Kovácsi Jakó fia, Pál a fentebbi Demeternek lenne a leszármazottja.¹⁷ Az viszont adatolhatóan bizonyos, hogy Hodosi Jakó Pál 1397-

ben Csáky Miklós és Marcali Miklós temesi és zarándi ispánok zarándi alispánja és Világosvár alvárnagya.¹⁸ Az azonban végleg megállapíthatatlan, hogy a Csákyakkal a 15. század elején konfliktusba keveredett Hodosi Jakab fia Jakó magister¹⁹ miként és hol kapcsolható a család leszármazási táblázatába.

A genealógiai bizonytalanságok ellenére az adatok azt mutatják, hogy a családtagok összességének vagyoni helyzete és társadalmi súlya ebben az időszakban is gyarapodott, és a családtagok egyre tekintélyesebb famíliákkal kötötték házasságot. Például a Honpázmány nemzetségbeli Bolcs-i Ugod fia László árváinak a Berettyó melletti Dersbulcsa, Bulchhida, Szentdienes, Kovácsi, Malomszeg és Gyéres nevű birtokban lévő részeit Hodosi Magnus Jakab fia: Demeter vette zálogba 1349-ben és használta 1365-ig, amíg özvegy nővéreinek fiai nagykorúak lettek.²⁰ A fentebb említett konfliktusoknak a Csákyakkal, majd később a Zólyomiakkal az lehetett az indítéka, hogy a Jakók növekvő vagyoni háttérükre támaszkodva megpróbálták a két szomszédos nagybirtok terjeszkedését korlátozni.

A 15. század első feléből szép számmal kerültek elő okleveles adatok, de ezek majdnem kizárólag a Csáky és a Zólyomi részről megnyilvánuló terjeszkedési szándékok elleni lépésekről szólnak.²¹ Ezekben a kölcsönös hatalmaskodásokban gyakran a Jakók a kezdeményezők, de az is kiderül, hogy a szomszédos nagybirtokok részéről a középbirtokos Jakókat fenyegető folyamat miatti aggodalom nem volt alaptalan. A Csákyak 1422-ben királyi adományként Adorján és Körösszeg vártartománya mellé megszerezték a margittai uradalmukat is.²² A Jakók védekezését e folyamattal szemben Hodosi Jakó, valamint fiai: György, János és Péter vállalták magukra.²³ Mellékesen megtudható, hogy Jakó 1420-ban Csehországban volt a király szolgálatában.²⁴

IX. k. Blazovich László; X. k. Blazovich László–Géczi Lajos; XI–XIII. k. Almási Tibor; XIV. k. Kőfalvi Tamás; XV. k. Tóth Ildikó; XVII. k. Kristó Gyula; XIX. k. Kristó Gyula–Makk Ferenc; XX. k. Piti Ferenc; XXIII–XXIV. k. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 1990–2004. (a továbbiakban: AOKl) I. k. 74. sz. Hasonmás: *Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században.* Bp., 1976. 1. sz. kép.

⁶ 1310. november 18.: DL 31063., regeszta: AOKl II. k. 994. sz.

⁷ 1318: Eredeti, hártán, korábban a váradi káptalan magánlevéltárának 407. fasciculusában volt, másolata pedig Bunyitay Vince jegyzetei között 1962 előtt fellelhető volt, és még előkerülhet. Vö.: AOKl V. k. 353. sz.

⁸ 1321. május 24.: Wesselényi cs. lt. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 254778.; AOKl VI. k. 147. sz.

⁹ 1323. november 29.: regeszta: AOKl VII. k. 615. sz. (az Erdődy cs. galgóci levéltárából).

¹⁰ 1323: Jakó, CDTrans II. k. 466. sz.

¹¹ 1326: Cyko magister: AOKl X. k. 288. sz. (az Erdődy levéltárból).

¹² 1329. augusztus 17.: Eredetije a hártán, a Csáky cs. központi levéltárában volt (2. csomó, 2. sz.). 1919-ben még tanulmányozható volt, de ma a DL-ben nem található. Hihetőleg a Magyar Országos Levéltárba való átköltöztetés során nem került be a gyűjteménybe. Vö. AOKl XIII. k. 283. 462. sz.

¹³ 1325. október 12.: Jakó királyi emberként. AOKl IX. k. 458. sz.; 1327. október 6. Jakó királyi ember. AOKl XI. k. 474. sz.; 1329. augusztus 17.: AOKl XIII. k. 462. sz.; 1334. június 22.: Jako magnus. Jakó, CD Trans II. k. 811. sz.; 1338. május 28. DL 98697.; A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. (Szerk.: Géresi Kálmán) I–V. k. Bp., 1882–1897. (a továbbiakban: Károlyi) I. k. 128–136.

¹⁴ 1344. május 3.: AOKl XXVIII. k. 337. sz.

¹⁵ 1342. május 31.: Hodus-i Jakou fia: Demeter, AOKl XXVI. k. 265. sz.; 1349. augusztus 24.: Hudus-i Nagy (magnus) Jakó fia, Demeter: DL 41438.

¹⁶ 1360. július 4.: DL 42438.

¹⁷ 1396. július 17.: DL 71439.; Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I. k. Oklevelek 1229–1499. Bp., 1919. (a továbbiakban: Csáky) I. k. 181–183.

¹⁸ 1397. december 10. Erdődy cs. bécsi lt.; D 9020. Említi: *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457.* I–II. k. Bp., 1996. I. k. 240., 459.

¹⁹ 1410.: DL 9632. Zsigmond-kori oklevéltár. (Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor) I–XI. k. Bp., 1951–2009. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 1.) 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49. (a továbbiakban: ZsO) 7406. sz.

²⁰ 1349.: DL 42438. (Belefoglalva Kont Miklós nádor 1360. július 4-i oklevelébe).

²¹ 1414. június 29.: ZsO IV. k. 2178. sz.; 1414. június 29. ZsO IV. k. 2186. sz.; 1414. június 30.: ZsO IV. k. 2198. sz.; 1414. június 30.: ZsO IV. k. 2197. sz.; 1414. november 10.: ZsO IV. k. 2669. sz.; 1414. december 4.: ZsO IV. k. 2762. sz.; 1419. március 13.: ZsO VII. k. 186. sz.; 1421. november 12.: ZsO VIII. k. 1129. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 424. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 426. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 430. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 429. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 433. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 434. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 432. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 427. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 425. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 431. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 428. sz.; 1447. június 18.: DL 71481., közlés: Csáky I. k. 388–389.; 1447. július 22.: DL 71481.

²² 1422. június 11.: ZsO IX. k. 647. sz.;

²³ 1421. november 12.: ZsO VIII. k. 1129. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 426. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 430. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 429. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 433. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 434. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 432. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 427. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 425. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 431. sz.; 1422. április 19.: ZsO IX. k. 428. sz.

²⁴ 1422. április 19.: ZsO IX. k. 425. sz.

Amitől a Jakók előzőleg tartottak, 1421-ben valóságos veszedelemmé vált. Zsigmond király idejében ugyanis a Csákyak tervszerűen elvették a Jakók egyedüli terjeszkedési lehetőségét a Hodos és Kovácsi közti kisnemesi birtokok területén. Nyüveden zálogjóságra tettek szert, Kügy birtok felét megvásárolták, Mezőfalvát pedig csere útján szerezték meg.²⁵ A javukra szóló királyi iktatási parancsot Hodosi Jakó és fiai György, János, Péter ugyan megóvták,²⁶ amit évtizedes pereskedés követett. Ezt, a közben elhalt Hodosi Jakó fia: György folytatta és 1448-ban Hunyadi János kormányzó a Csákyak javára úgy döntötte el, hogy a magvaszakadt Nyüved Farkas János fia, Györgynek a királyra szállott birtokrészeit Csáky Ferenc székely és bihari ispánnak, valamint testvéreinek Csáky Györgynek adományozta.²⁷ Az iktatáskor Farkas János özvegye, (feltehetőleg: Jakó) Anna és Jakó György ellentmondásával²⁸ 1451-re elérték ugyan, hogy a kérdéses területen levő Gyülvész és Szigeti prédiüm harmadáért, melynek feléért Csáky Ferenc 320 arany forintot fizetett az Olaszi örökösök részére, kártalanítsák őket is pénzzel vagy birtokkal.²⁹

1484-ben azt is sikerült elérniük, hogy Ártándi Tamás fia: Balázst, aki Hodosi néhai Jakó leányának, Erzsébetnek volt a gyermeke, iktassák be néhai Jakó Hodos, Nagykágya, Kovácsi és Gyülvész, másnéven Újfalú prédiüm, valamint a hozzájuk tartozó malmok felerészébe, mert azok egyaránt illetik a férfi és a női ágat.³⁰

Csak feltételezhető, hogy ezekhez a szerény eredményekhez is szükség lehetett Tordai Andrásnak, a királyi személyi jelenlét és a királyi udvar nagy tekintélyű, szintén bihari származású ítélőmesterének jogi tudására és udvari ismeretségeire is. 1472-ben ugyanis Tordai szintén élt udvari kapcsolataival, amikor magától a királytól szerzett kegyelmet fiának, Benedeknek, aki házasságot kötött néhai Hodosi Jakó György Erzsébet nevű leányával, negyedízigeni vérrokonságuk ellenére.³¹ A Jakók számára, mindezek ellenére a birtokaik természetes kiegészülésének a lehetősége a szomszédos kisnemesi területen a Csákyak adorzáni vártartománya kialakulásával véglegesen lezárult. A családi és birtokpolitikának más utakat és módokat kellett keresnie az érvényesüléshez.

A család férfi tagjai a 15. század második felében Jakó György fiai voltak: Bálint, Jakab, Pál és ifjabb György.³² 1487-ben Hodosi Jakó Jakab már Bihar megye választott esküdtejeként szerepel királyi emberként.³³ Az írásos adatokban előforduló egyéb leszármazottakat ugyan megemlíjük itt is, de a leszármazási táblába való besorolásra újabb adatok előkerülése után lehet majd vállalkozni. 1495-ben említik, hogy Hodosi Jakó János és felesége, Hedvig Pályi Miklósnak Chazlo és Warallya nevű szatmári birtokait

maguknak foglalták el.³⁴ 1500-ból arról van adatunk, hogy Mátyás király halálát követően (1491 körül) Báthori István és András familiárisai között Hodosi Jakó Benedek, akinek János volt a testvére és minden birtokjogának az örököse, Feen birtok pásztorain hatalmaskodott.³⁵

Jóllehet a 16. század elején szereplő Jakó Ferencnek a leszármazási rendbe való beillesztése szintén bizonytalan, annak ellenére, hogy apja bizonyíthatóan néhai Jakó Jakab,³⁶ édesanyja pedig Potenciana lehetett,³⁷ de a vele kapcsolatos adatok jól felhasználhatóak a bihari nemesi közép-rétegben elhelyezkedő család vagyoni viszonyainak megismertetéséhez. Ugyancsak Jakó Ferencnek a nevéhez fűződik az a botrány, mely létében tette ingatagga egész családja további sorsát.

1502-ben néhai Tordai Miklós fia: Miklós panasszal élt mostohaanyja: Potenciana és annak fia: Hodosi Jakó Ferenc ellen, azt állítva, hogy nevezettek a néhai édesanyja: (Farkas?) Magdolna asszony hagyatékából február 24. körül elhunyt apja nyüvedí kúriájából ismeretlen helyre elvittek 460 arany forintot, két aranyozott ezüst kupát, 12 ezüst kanalat, két ezüst serleget, gemmákat és más értékeket, valamint Torda, Nyüved, Bojt, Kigye, Éradony (Bihar vármegye), Vada, Ömbölj, Kaplony és Vezend (Szatmár vármegye) nevű birtokaikra vonatkozó okleveleket és még hatalmaskodtak is egyik jobbágyukon.³⁸

A fenti vádaskodás ellenére az előbbi felek 1507-re nemcsak kibékültek, hanem kölcsönösen testvérnek nyilvánították egymást és megegyezésükhöz a király jóváhagyását is megszerezték. Ennek értelmében Tordai Miklós fiai: Miklós és László Hodosi néhai Jakó Jakab fia: Ferencnek és utódainak átengedik Bihar vármegyében Nyüved, Torda és Kügy egészbirtokban, Bojt, Nagygyarak, Vásári és Éradony részirtokokban, valamint Tótkereki, Boldogasszonyteleke, Ragáld és Szigeti prediumokban levő részeit. Ennek vizon-zásaként Jakó Ferenc Tordai Miklós fiainak: Miklósnak és Lászlónak, valamint Miklós György és Gáspár nevű fiainak Bihar vármegyében Hodos, Nagykágya, Varsány, Kenéz, Felsőker, Alsóker egészbirtokokon, Borsod vármegyében Nyéken, Szabolcs vármegyében Gemzsén, a Bihar, Bereg, Borsod és Szatmár vármegyékben található Kovácsi, Domoszló, Kulcsári, Nagymuzsaj, Jenke, Tullus és Cseke prédiümokban levő részeit engedi át.³⁹

Ennek a szerződésnek nyilvánvalóan az lett volna a feladata, hogy mindkét fél vagyoni helyzetét és társadalmi súlyát megkettőzze a köznemességben belül is folyó versengésben a politikai hatalomban való minél nagyobb részese-désért. Eddig nem folyt még tervszerű kutatás a két fél közvetlen céljait illetően a részletek feltárására. Csak feltételezhető, hogy politikai, személyi ellentétek, helyi érdekek lehettek az okai annak, miszerint az eredeti elképzeléssel

²⁵ 1421. november 12.: ZsO VIII. k. 1129. sz.

²⁶ Uo.

²⁷ 1448. május 8.: DL 71482., közlés: Csáky I. k. 390–391.

²⁸ 1448. május 26.: DL 14161.

²⁹ 1451. április 9.: DL 71566., közlés: Csáky I. k. 393–394.

³⁰ 1484. augusztus 27.: átírta a váradi hiteleshely 1579. december 21-i oklevelében, DL 73531.

³¹ 1472. április 21.: DL 17309.

³² 1451. április 9.: DL 71566., közlés: Csáky I. k. 393–394.

³³ 1487. április 27.: DL 26648.

³⁴ 1495. május 23.: átírta a váradi káptalan 1495. szeptember 19-i oklevelében, DL 26653.

³⁵ 1500. augusztus 13.: DL 99205., közlés: Károlyi III. k. 41–43.

³⁶ 1507. augusztus 13.: DL 82266.

³⁷ 1502. május 21.: DL 46586.

³⁸ Uo.

³⁹ 1507. augusztus 13. és szeptember 26.: 1579. február 2-i átírásban, DL 82266.

éppen ellentétes eredményt hozott a Tordai Miklós és Jakó Ferenc említett testvérré fogadási szerződése. 1511. november 28-án ugyanis II. Ulászló király Jakó Ferenc bárhol található összes javait Werbőczy István magister országbírói és erdélyi ítélmesternek adományozta. Ezek az ország törvényei alapján azért háramlottak a koronára, mert Jakó Ferenc korábban eskü alatt nyilvánította törvényes jegyesének Ártándi Tamás leányát, Katalint, de ennek ellenére utóbb Parlagi Antal leányával kötött ténylegesen házasságot és így esküszegést követett el.⁴⁰

1512. június 8-án megkísérelték Werbőczyt bevezetni Jakó Ferenc hodosi birtokába, de Tordai Zsigmond és anyja, (Jakó) Erzsébet asszony, Albisi Zólyomi László, Káthai Mihály, valamint néhai Hodosi Jakó János leányai: Orsolya és Katalin ellentmondásukkal megakadályozták az iktatást, amiért az ügy már október 6-ra a király színe elé került eldöntésre,⁴¹ ami a következő év folyamán meg is történt Werbőczy javára. Ezután felgyorsultak a Hodosi Jakó családra végzetes események. 1513. november 9-én Werbőczy Szentgyörgyi és Bazini Péter országbírók Nyüvedre hozta, és miután néhai Tordai Benedek fia: Zsigmondtól a váradhegyfoki konvent előtt olyan bevallást tettetett, hogy az anyjának: néhai Hodosi Jakó György leánya Erzsébetnek és nagyanyjának hitbér, jegyajándék és leánynegyed címén járó összeget már megkapta, az országbíró előtt – néhai Tordai Miklós fia: György nevében is – Nagykágya egész birtok felét átadja Tordai Zsigmondnak és utódainak, addig míg pénzük lesz a tényleges fizetésre.⁴² 1515 elején Werbőczy a kölcsön kapott 200 forint biztosítékként zálogba adta a Hodoson, valamint Kovácsi és Domszló prédiumon lévő birtokrészeit Bajoni Jánosnak.⁴³ 1517 májusában pedig, amikor Jakó Ferencet már néhaiként említik, Werbőczy a fenti birtokokat, királyi jóváhagyással örökre néhai Bajoni Miklós fiainak: Jánosnak és Benedeknek ajándékozta.⁴⁴ Ugyancsak 1517-ben, talán Jakó Ferenc halála kapcsán kerülhetett sor valami olyan lépésre, hogy Werbőczy, akkor már személyenként kérésére a király 24 Bihar megyei nemest és jobbágyot kötelezett a vármegye színe előtt, a Váradhegyfokon való tanúságtételre a fenti különös esküszegési ügyben. Ezek között szerepel Tordai Zsigmond, Bajoni János és néhai Tordai Miklós özvegye (Jakó?) Dorottya is.⁴⁵ A ma ismeretes utolsó adat a Hodosi Jakók fentebbi ügyében 1539-ből való. János király ekkor Bajoni Benedeknek, a királynéi udvar provisorának adományozza Jakóvarsány és Nagykágya birtokot, melyek a néhai Jakó Ferenc nőági leszármazottaival és más elődeivel kötött megállapodás értelmében néhai Tordai Miklós fia: György magtalan halála kapcsán háramlottak a koronára.⁴⁶

A fentiekben igyekeztünk felvázolni az utat, melyet egy várjobbágy eredetű család a bihari köznemesség kialakulása

során négy évszázad alatt megtett – már amennyire ezt a kelet-magyarországi forrásviszonyok lehetővé tették. Ezek alig futották többre, mint a döntő fordulópontok megjelölésére a család életében. Jól tudjuk, hogy a középkori magyar királyság forrásanyagának feltárása és kutatása során még sok-sok olyan adatnak kell – reményeink szerint – előkerülnie, amelyek lehetővé teszik a fordulatok indítóokainak és részleteinek legalább is jobb feltárását vagy magyarázatát is. Egyelőre csak annyi valószínűsíthető, hogy a család *servientes regis* sorába bekerült első két nemzedéke vagyonosodás és társadalmi helyzet tekintetében jól indult, az átlagoson felüli szerephez jutott a formálódó bihari köznemességben. Jó családi kapcsolatokkal, adománybirtokokkal rendelkeztek a Hodos és Kovácsi közötti eredeti várföldéken felül is, amelyeket értékesítettek. Tanúskodások esetén *magisternek* és *comesnek* is titulált királyi megbízottakként is gyakran emlegetik az oklevelekben, főként a családnak is nevet adó Jakab/Jakó-t. Még a 14. század második felében is meg lehetett az esélye annak, hogy a Bihar–Kovácsi–Nyüved–Kerekegyház közti egykori várföldéken kialakult, rokonokkal teli kismemes-falvak a Jakók Hodosa körül fognak integrálódni.

Amikor az Adorján várához tartozó királyi birtokokat Zsigmond király 1396-ban a török veszedelem elől északabbra költöző Csákyaknak adományozta, az Érmelléken pedig kialakult az Albisi Zólyomiak Székelyhíd környéki nagybirtoka, erre többé már gondolni sem lehetett. Így láthatta ezt a Hodosi Jakó fia: Pál is akkor, amikor királyi emberként közreműködött a Csákyaknak az adorjáni majd a körösszegi uradalmakba való beiktatásában.⁴⁷ Minthogy ugyanő 1397-ben Csáky Miklós és Marczali Miklós temesi és zarándi ispánok zarándi alispánja és világosi alvárnagya volt,⁴⁸ úgy látszik, hogy a Jakók előbb a familiaritás vállalásával reméltek védelmet a szomszédos nagybirtokok nyomása ellen. 1410-re azonban mégis nyílt összetűzésre került sor. Csáky Miklós volt erdélyi vajda ugyanis azzal panasolta be a nádornál Hodosi Jakab fia: Jakó János magister nagykágyai jobbágyait, hogy uruk tudtával erővel széthordták a bírságba összeszedett holmikat és közben megölték egy familiárisát.⁴⁹

Ezzel elkezdődött az egy évtizeden át tartó erőszakhullám, melynek során a Csákyak és a Jakók kölcsönösen hatalmaskodtak egymás hodosi és szalárdi jobbágyain, megverték vagy megkárosították őket.⁵⁰ Az egyenlőtlen lehetőséggel folyó küzdelem 1421-ben azzal zárult le, hogy a Csákyak különböző jogcímen Nyüveden, Kügyön és Mezőfalván birtokrészeket szereztek maguknak.⁵¹ Hodosi Jakó, valamint fiai: György, János és Péter ugyan ellent-

⁴⁰ 1511. november 28.: DL 99775., közlés: Károlyi III. k. 79–80.

⁴¹ 1512. június 8.: DL 99775. Közlés: *Horváth István: Werbőczy István emlékezete*. Pest, 1819. II. k. 160.; Károlyi III. 78–82.

⁴² 1513. november 9.: DL 105206.

⁴³ 1515. február 5.: DL 99782., közlés: Károlyi III. k. 91–92.

⁴⁴ 1517. május 8.: DL 99790., közlés: Károlyi III. k. 105–107.

⁴⁵ 1517. augusztus 31.: DL 99791., közlés: Károlyi III. k. 108–109.

⁴⁶ 1539. július 3.: Károlyi III. k. 215–216.

⁴⁷ 1396. július 17.: DL 71439., közlés: Csáky I. k. 181–183.; 1396. augusztus 18.: DL 71427.

⁴⁸ Ld. a 18. jegyzetet.

⁴⁹ 1410. március 7.: DL 9632.; 1410. augusztus 12.: DL 9632.

⁵⁰ 1414. június 29.: ZsO IV. k. 2187. sz.; 1414. június 29.: ZsO IV. k. 2186. sz.; 1414. június 30.: ZsO IV. k. 2198. sz.; 1414. június 30.: ZsO IV. k. 2197. sz.; 1414. november 10.: ZsO IV. k. 2669. sz.; 1414. december 4.: ZsO IV. k. 2762. sz.; 1447. június 18.: DL 71481., közlés: Csáky I. k. 388–390.; 1447. július 22.: DL 71481., közlés: Csáky I. k. 388–390.

⁵¹ 1421. november 12.: ZsO VIII. k. 1129. sz.

mondottak az iktatásnak,⁵² de csökkent mértékben a hatalmaskodások továbbra is előfordultak. A Jakók véglegesen csak akkor látták be, hogy értelmetlen a küzdelmük, amikor Hunyadi János kormányzóként 1448-ban a magvaszakadt Nyüvedei Farkas János fia: Györgynek a Berettyó melletti birtokait véglegesen a Csákyaknak adományozta.⁵³

Hasonlóan negatívan végződött a Jakókra nézve a Zólyomiakkal Nagy- és Kiskágya miatt 1422-től folyó kötelhűzés.⁵⁴ Be kellett látniuk, hogy a köznemesség politikai súlyának növelésével, új családi kapcsolatokkal juthatnak ismét érvényesüléshez. Így sodródhatott bele Jakó Ferenc a bihari köznemesi közéletbe, melynek következményei végzetesek lettek a családra nézve. Megjegyzendő, hogy a család korábban is a köznemesi gazdálkodó életforma átlagát élte. Jelenlegi adataink szerint tagjai kísérletet sem tettek arra, hogy tanulással egyházi pályán segítsék elő közösségük társadalmi és gazdasági kiemelkedését.

Az erősebb szomszédos nagybirtokokkal való meddő hatalmaskodások időszaka előtt is a Csákyak familiárisaként Pál által elért zarándi alispánság és világosi alvárnagyság,⁵⁵ majd Mátyás király reformjai során az jelenti

a kiemelkedést, hogy megyéjük nemesi Jakó Jakabot választották meg Bihar egyik esküdtjének.⁵⁶

A családtagok leszármazási rendje csak három időszakra vonatkozóan tisztázható több-kevesebb biztonsággal. Ezek az 1200–1350, 1400–1450 és az 1500–1517 közötti időszakok, de a három töredékes leszármazási rend egymáshoz kapcsolása bizonytalan.

Mindezek megfogalmazása akkor is kötelessége a történetészeknek, ha ő maga szintén tudja, hogy az, amit felvázolt, javításokra szorul, mert az erre épülő esetleges későbbi kutatások így könnyebben juthatnak el a helyesbítések felismerésére.

A három töredékes leszármazási rend egyesítése során elkerülhetetlenek bizonyos hibák, amelyek részint abból adódnak, hogy a bihari középkori okleveles anyag általában szegényes, részint pedig abból, hogy a Jakab és a Jakó nevet a források keverten használják kereszt-, illetve családnévként. A 15. század derekáig tart a folyamat, amíg a Jakó név lesz a családnév, amihez járul a lakóhely neve (Hodosi, Kovácsi).

⁵² Uo.

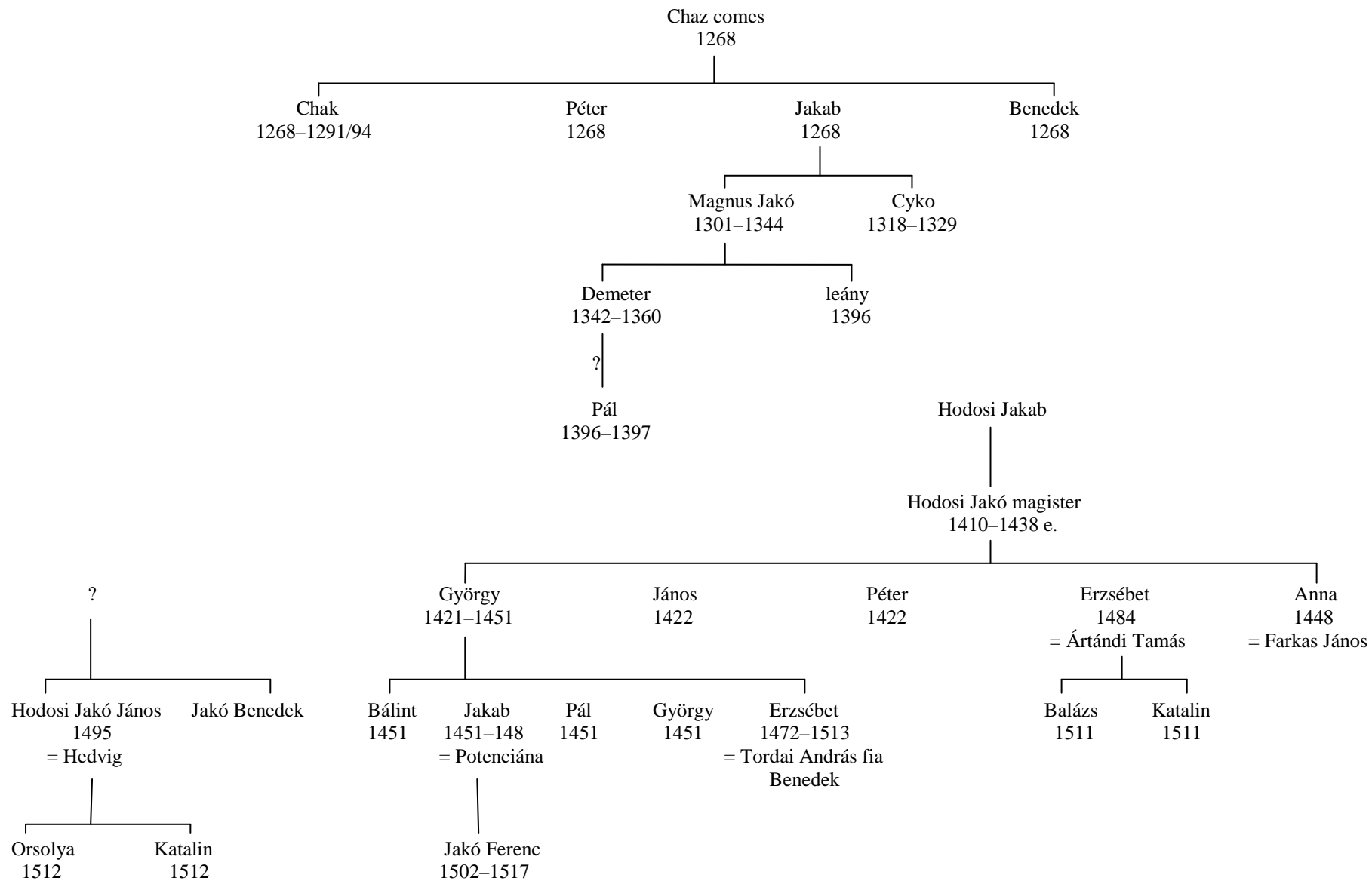
⁵³ 1448. május 8. : DL 71482., közlés: Csáky I. k. 390–391. Mátyás király 1458. augusztus 1-jén új adományként adja : DL 71493., közlés: Csáky I. k. 421–422.

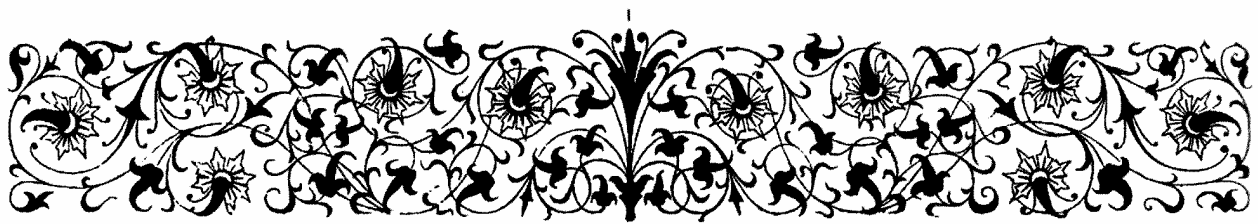
⁵⁴ 1422. április 19. : ZsO IX. k. 424. sz.; 1422. április 19. : ZsO IX. k. 426. sz.; 1422. április 19. : ZsO IX. k. 430. sz.; 1422. április 19. : ZsO IX. k. 429. sz.; 1422. április 19. : ZsO IX. k. 433. sz.; 1422. április 19. : ZsO IX. k. 434. sz.; 1422. április 19. : ZsO IX. k. 432. sz.; 1422. április 19. : ZsO IX. k. 427. sz.; 1422. április 19. : ZsO IX. k. 425. sz.; 1422. április 19. : ZsO IX. k. 431. sz.

⁵⁵ Ld. a 18. jegyzetet.

⁵⁶ 1487. április 27. : DL 26648.

A hodosi Jakó család töredékes középkori leszármazási rendje

SZABÓ DOROTTYA Az öreg „Táti”

2010 júniusában a Magyar Országos Levéltár egy különleges iratot vásárolt egy árverésen. A papíron Barsi József két, Bem Józsefről írott verse, valamint Tóth Ágoston honvédeztudós vízfestménye található. Barsi (Neumann) József¹ a papi hivatást választotta, a szabadságharcban nem harcolt. Forradalmi szellemű versei és politikai írásai miatt azonban 1849 januárjában halálra ítélték. Ezt az ítéletet később húsz év Olmützben letöltendő várfogságra változtatták.² 1856-ban kegyelmet kapott, és nevelői, majd tanári állások³ után az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal munkatársa lett. A korabeli sajtóban sok, az oktatásügygel és statisztikával kapcsolatos cikke jelent meg.

Tóth Ágoston Rafael⁴ viszont tevékeny részt vállalt a szabadságharcban. 1848. november végétől Bem József erdélyi hadtestének vezérkarába került, később pedig rövid ideig Erdély katonai parancsnoka volt.⁵ Az aradi haditörvényessék először halálbüntetést szabott ki rá, de az ítéletet később tizenhét év fogságra változtatták. Barsi Józsefhez hasonlóan Olmützben raboskodott, 1856-ban szabadult amnesztiával, ezután gazdatisztként, majd tanárként dolgozott.⁶ 1867-től a Közmunka- és Közlekedési Minisztérium főmérnöke lett, nevéhez fűződik a minisztérium topográfiai osztályának megszervezésére. Több hadtudományi művet írt, a magyar tudománytörténetet őt tartja a modern magyar katonai térképészet úttörőjének.⁷ Tudományos munkássá-

guk elismeréséül egyébként mind Barsi Józsefet, mind Tóth Ágostont az Akadémia levelező tagjává választották.⁸

A két vers emléket állít az Európa-szerte kirobbant felkeléseknek és a magyar szabadságharcnak éppúgy, mint Bem József személyének. Az illusztrációként melléjük készült apró festmény az idős Bem Józsefet, „az öreg Táci” ábrázolja, ahogy az a képaláírásban is olvasható. A kép mérete mindössze 2,5 x 3 cm. Érdekesség, hogy Nagy Sándor 1896-ban megjelent *Háromszék önvédelmi harca* című munkája⁹ közzé tette azt felnagyított, metszetes formában. A költeményeket azok eredeti sorrendjében közlöm.

„Csak akarjuk, s erősek leszünk”

*Tarnovban harc közt született villáma a harcnak;
Sok helyeken beütött, míg tüze végre kihült.
Varsó, Bécs, Erdély jelölik láng-pályafutását.
Hült hüvelyét Háleb pálma viránya földi.*

*Védelemért egyedül törvényes a harc; csak az illyent
Gyilkos gyújtogatás vádja nem éri soha.
Más mint védelemért nem vont soha kardot a férfi,
Kit Bem Józsefnek monda, míg élt, a világ.*

A vers címe érzékletes főhajtás Józef Zachariasz Bem közzmondásosan nagy lelkiereje előtt. Hogy személye és hadvezéri tevékenysége mennyire meghatározó volt a magyar forradalom és szabadságharc során, azt történetírásunk sokszor és sok helyütt tárgyalta már.

Ezt a tényt a költemény is csak érintőlegesen említi, de mégis nagyon ötletesen: egybeszővi a forradalmi lángot az altábornagy személyével. „*Tarnovban harc közt született villáma a harcnak [...] Hült hüvelyét Háleb pálma viránya földi.*” Tarnów ugyanis az a galíciai város, ahol 1846. februárjában a – később egész Európát lángba borító – parasztlázadás kitört. Mint ilyen, valóban „*sok helyen beütött, míg tüze kihült*”. Másfelől viszont Tarnów Bem József szülővárosa is, akinek hamvait az 1920-as évek végéig a szíriai Aleppó, a versbéli Háleb „*pálma viránya*” borította.

Miután a tarnóvi Bem-bizottság 1929-ben sikerrel hazaszállította az altábornagy földi maradványait (amelynek

¹ Barsi József (Jánosgyarmat, 1810. február. 23.–Bp., 1893. február. 18.).

² Raboskodását az *Utazás ismeretlen állomás felé, 1849–1856* című művében örökítette meg. Első kiadása: Bp., 1890.

³ 1856-ban báró Orczy Elek nevelője lett, 1861-től pedig a fővárosi Reáliskola földrajz- és némettanáraként dolgozott. 1862-ben – miután áttért a református vallásra – a pesti református gimnáziumban kezdett németet és latint tanítani.

⁴ Tóth Ágoston Rafael (Marcali, 1812. október. 24.–Graz, 1889. június 9.).

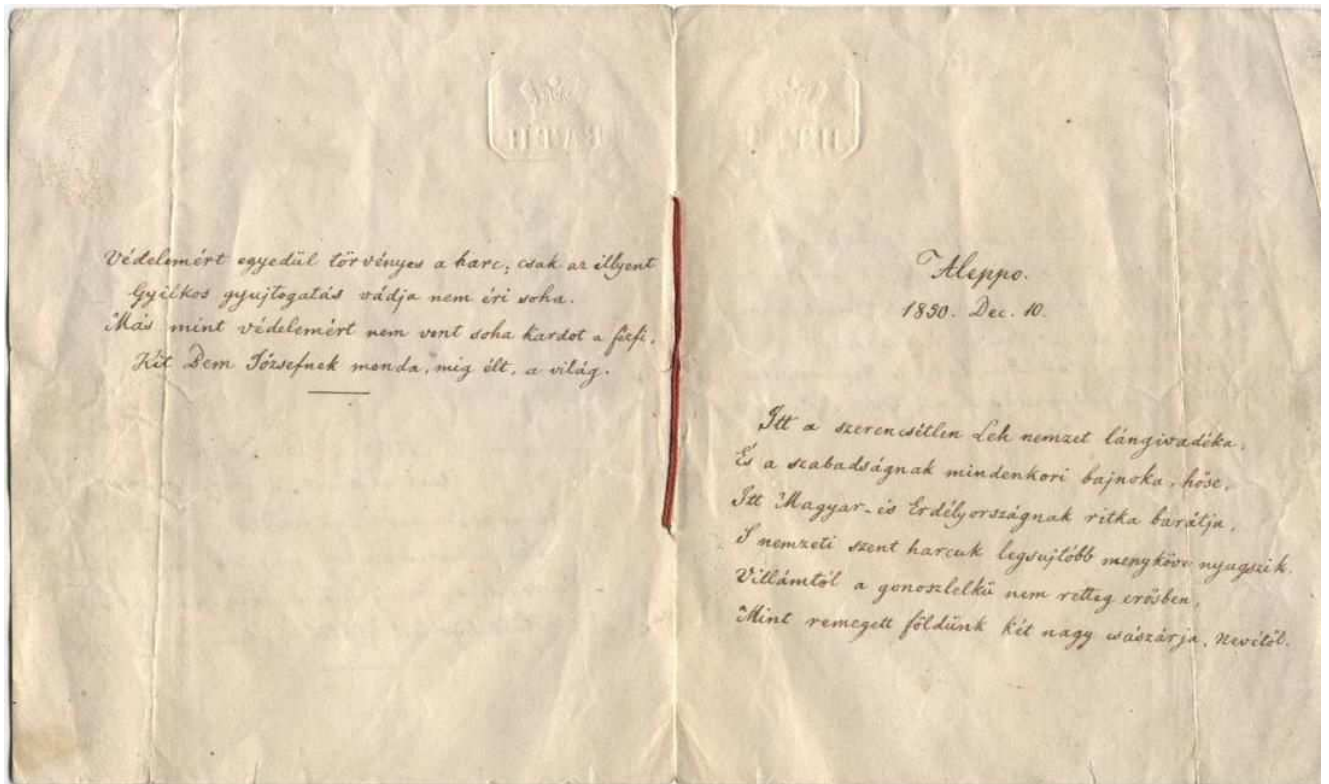
⁵ Az 1848. decemberi dési ütközet során például zászlóaljával átkelt a jejes Szamoson és egy váratlan szuronyrohammal sikerült eldöntenie az ütközet sorsát. 1849 februárjában Besztercénél útját tudta állni a császári csapatoknak, melyeket aztán – Bessel együttműködve – szorított ki Bukovinába. Helytállásáért Bem előbb alezredessé, majd ezredessé léptette elő. Az erdélyi lengyel légió szervezése kapcsán azonban nézeteltérése támadt Bem tábornokkal, aki 1849. június elején felmentette beosztásából. Jelen volt Világoson, a fegyverletételnél.

⁶ A Keszthelyi Gazdasági Intézetben kapott munkát mint földművelési tanár.

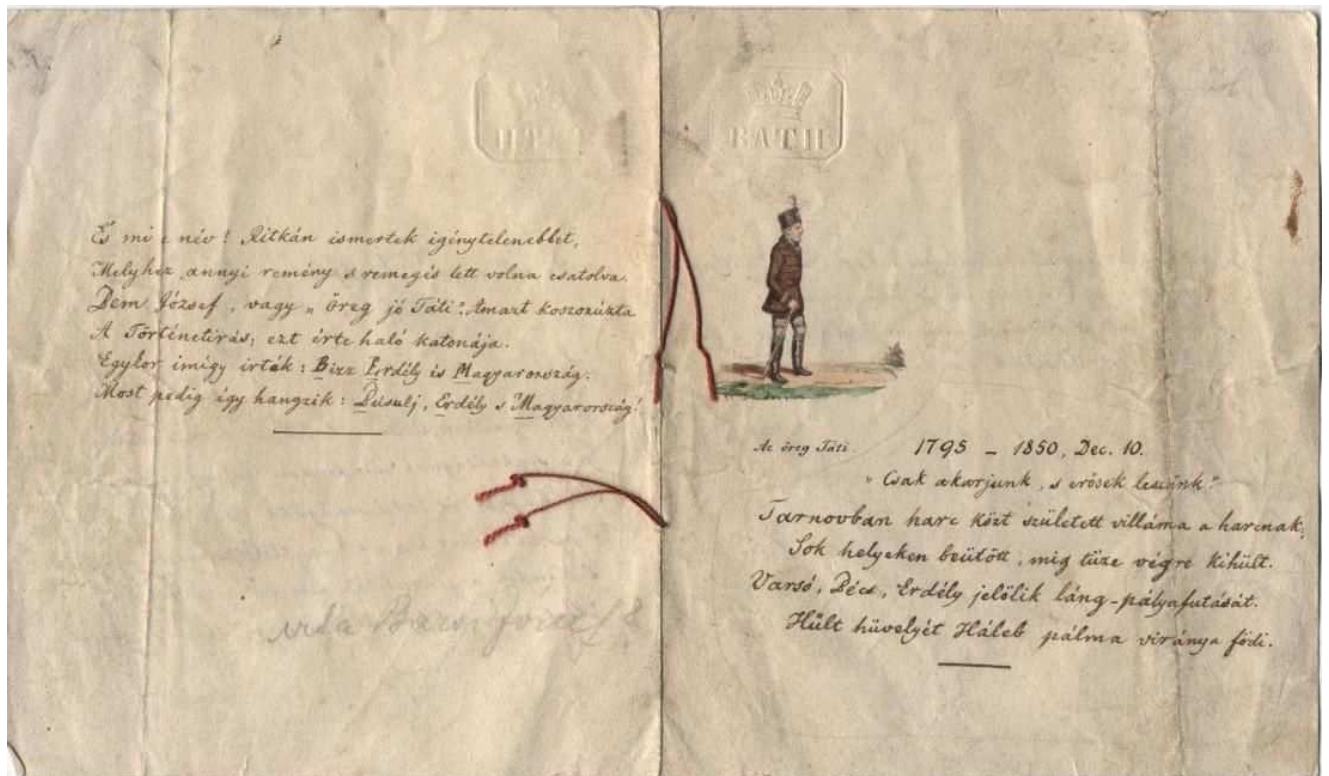
⁷ Ld. még *Tóth Ágoston honvéd ezredes a katona és térképész, 1812–1889.* (Szerk. Bak Antal) Bp., 1987.

⁸ Barsi Józsefet 1870-ben, Tóth Ágostont 1871-ben.

⁹ Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848–49.* Kolozsvár, 1896.

Az irat előlapja

Az irat hátlapja

dele meo Magnific
 opru ac peculiare offi
 et antiqui Sapienstissim
 meus peccare et egregie q
 predecessibus mis
 rectoris merito iudicemus
 tua Deheorum domus ali
 curia temporum dilige
 nos non solum in te v
 sortem vram charissi
 pia diem summa fide
 vnumus et dnm alij
 nos vt liberos n
 de dnm dandun
 dnm et dnm
 ornamento lit
 unatum. in qua
 dnm et Nam in sup
 do primo pedibus erecti
 alatus lingua similiter
 qui nri q linea supradict
 as distinte celestini sunt.
 In altero campo simili
 supra quicquid em totale
 unimus Supra vzi Illan
 chrystiani rosmo Te
 sui aurati latera du
 me panna vultulantibus Ce
 rea alla fluente omca dun
 et diligentissime fungari
 incomparabilem nobi
 nre. nate. scienc
 et frater. tui v
 et expeditionum q
 vniuersis. Id gra
 eorum curitas ve
 amono lazarum me

et stemmat' maiorum tuorum iustitia
 cruce insignitum sinistra autem septem
 doxerabilem verticem celitus descendentes
 septem similiter Regale in dextera tenes
 similiter aureum sinistra tenes coma flamm
 inorum Magister Curie agas et eo munere
 gestas effigies ita in animo et in cordis actua
 et distmans expressata conspiciuntur
 duomus et concedendit. Inmo dnm
 mon Siculis velis cortinis papilionat
 magis Illustrem et claram efficit vobis
 vbi fueritis posteritasq vna vbi fuerit omnes
 Sicilliam nri quo de Rex hincque vnum
 Deheine vero Trecesimo Septimo

W
 L

Magistrus de
 in anno 1316

Az oklevélen ábrázolt címer

során természetesen érintették Magyarországot is), a koporsót a lengyel püspöki kar nem engedte a megszentelt lengyel földbe helyezni.

Ennek oka az volt, hogy törökországi emigrációja során Bem József mohamedán hitre tért. Létrehoztak ezért egy mesterséges szigetet Tarnówbán, melynek közepén – hat korinthoszi oszlopon álló – díszes kőszarkofág rejti Bem József földi maradványait. A szarkofág többnyelvű feliratai közül a magyar így hangzik: „*BEM APÓ, a magyar szabadságharc legnagyobb hadvezére*”.¹⁰

Aleppo 1850. dec. 10.

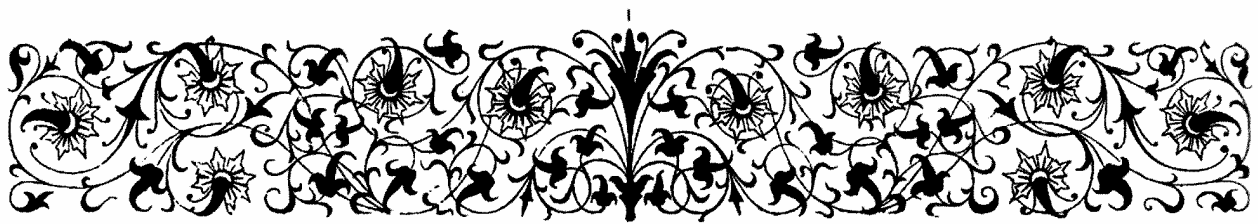
*Itt a szerencsétlen Leh¹¹ nemzet lángivadéka,
És a szabadságnak mindenkorai bajnoka, hőse,
Itt Magyar- és Erdélyországnak ritka barátja,
S nemzeti szent harcuk legsujtóbb menyköve nyugszik.
Villámtól a gonoszlelkű nem retteg erősbén,
Mint remegett földünk két nagy császára, nevétől.*

*És mi a név? Ritkán ismertek igénytelenebbet,
Melyhez annyi remény s remegés lett volna csatolva.
Bem József vagy „öreg jó Tati”. Amazt koszorúzza
A Történetírás; ezt érte haló katonája.
Egykor imígy irták: Bizz Erdély és Magyarország.
Most pedig így hangzik: Búsulj, Erdély s Magyarország!*

A második költemény esetében ritka címadási formával találkozunk, amely nemcsak Bem József halálának helyét és napját jelzi, de a vers megírásának indokát is. Erre utal az utolsó két sor tartalma is, mely egyébként a névrejtés (akrosztikon) egy különleges módja: mind a „Bizz Erdély és Magyarország”, mind pedig a „Búsulj, Erdély s Magyarország” a Bem nevet rejtik. (Az idézett szövegben szereplő kiemelés a szerzőtől származik.) Hogy a költemények és a rajz pontosan mikor készültek, nem lehet tudni. Talán még 1850. decemberében, vagy 1851 során, de feltehetően nem sokkal Bem halálát követően. Az irat jelzete: R 14 (*Bem József*) 6. t. Nr. 10.

¹⁰ Ld. még: Hermann Róbert: Bem apó. *Magyar Tudomány*, 48. (2001) 290–296. és F. Tóth Tibor: Bem sírja(i). *Magyar Tudomány*, 48. (2001) 297–299.

¹¹ Értsd: lengyel. Lech a lengyelek legendás őse.

HORVÁTH RICHÁRD

Bigásmista volt-e Himfi Benedek bolgár bán? (Adalékok a Döbrenței Himfiek családi történetéhez)

Aligha hihető, hogy a fenti kérdés esetleges igenlő válasz esetén alapjaiban rengetné meg a honi középkorkutatást, ám felvetése mindenképpen indokolt. Ezt a speciális okot pedig maguk a ránk maradt okleveles források szolgáltatják, melyek első pillantásra enyhén szólva is ellentmondásos képet engednek megrajzolni a híres Anjou-kori arisztokrata magánéletét illetően, így okozva zavart a későbbi családtörténeti kutatásokban. Ezért hasznosnak látszott, hogy a rendelkezésre álló források és a belőlük levonható következtetések közkinccsé váljanak.*

A Himfiről kialakult kép eddig nem adott okot gyanakvásra. Az 1343-tól¹ egészen haláláig, 1380-ig folyamatosan adatolható arisztokrata pályája bővelkedik fordulatokban és királyi kegyből eredő magas tisztségekben. 1344-ben királyi vadászként lép a „közélet színpadára”, majd somlói királyi várnagy, komáromi, pilisi ispán és visegrádi várnagy, még később szatmári, máramarosi és ugocsai, azután pozsonyi, kevei és krassói ispán, bolgár bán meg temesi ispán. Vas, Sopron, Fejér, Győr és Bakony megyék vezetője, több megszakítással és párhuzamossággal.² Tagadhatatlan, a késő Anjou-kor egyik legbefolyásosabb politikai szereplőjét tisztelhetjük benne. Talán még ebbéli szerepénél is fontosabb, hogy szokatlan információk is fennmaradtak róla és családjáról. Újabb kutatások hozták napvilágra azt a tényt, hogy a Himfiek családjában az írás mindennapos jelenség lehetett, s ugyancsak jó benyomásunk lehet Benedek személyes vallásosságának részleteiről. Ez utóbbi – tegyük gyorsan hozzá –, a címben feltett kérdés létjogosultságát vonja erősen kétségbe.³ Fordulatokban és – az utókor sze-

rencsére – forrásokban is gazdag életútjában azután az 1376. esztendő kiemelt jelentőségű. A jelek szerint Lackfi István vajdával egy időben (vagy még inkább együtt) szentföldi zarándoklatra szánta rá magát.⁴ Okait nem ismerjük, a korábbi kutatás feltételezte, hogy egy 1375-ös török betörés alkalmával elrabolták Margit nevű leányát, és ezért indult délnek majd keletnek.⁵ Ugyanakkor ma már tudjuk, hogy Margit elrablására 1391/92 táján kerülhetett sor, így zarándoklata indokát aligha szolgáltatta ez a szomorú esemény, továbbá már biztosan tudhatjuk azt is, hogy Margit kiszabadítására 1405-ben maga Marcali Miklós – nem sokkal ezelőtt még erdélyi vajda – érkezett Kréta szigetére.⁶ Látható tehát, a bán életútja nehézség nélkül illeszthető kor- és pályatársai karrierje közé, s igazán egyedi elemekkel is rendelkezik.

A fentebb leírtak mellett a gyanúra, pontosabban zavarra okot adó információk sem lehettek ismeretlenek az eddigi kutatás előtt. Jelen sorok írója egészen más irányú vizsgálatai – Veszprém megye várai történetének áttekintése – során ütközött először Benedek bán két feleségének problematikájába. Rainer Pálnak az essegvári várról írott dolgozatában egy 1391. évi oklevéllel kapcsolatosan olvashatunk Essegvári Margitról, mint a bán özvegyéről.⁷ Alig néhány sorral később pedig már ugyanebben az özvegyi minőségében bizonyos Dorottyával találkozhatunk.⁸ Az első, azután második olvasásra is meglepő helyzet kétségtelenül magyarázatra szorul. Mert annak sokszor lehattunk (és lehattunk)

hoz). In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. (Szerk. Tusor Péter.) Bp., 1998. 80–83.

⁴ Zarándoklatának körülményeire legutóbb: *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zarándokok. Bp., 2003. (História könyvtár. Monográfiák 20.)102–103.

⁵ *Kumorovitz L. Bernát*: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török”) háborúja. *Századok*, 117 (1983) 942–947.

⁶ *Engel Pál*: A török-magyar háborúk első éve, 1389–1392. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111 (1998) 567–568.; *Csukovits Enikő*: Csodás szabaddulások a török rabságból. *Aetas*, 20 (2005) 81.; *E. Kovács Péter*: Egy magyar rabszolganó Krétán a 15. században. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* (Szerk. Neumann Tibor–Rácz György.) Bp.–Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.)105., ill. passim.

⁷ *Rainer Pál*: Segvártól Essegvárig. (A bándi vár és birtokosainak történetéből). *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele*, 8 (2008) 22.

⁸ Uo. 23.

* Ennek a dolgozatnak az elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00263/09/2. sz.) támogatta. A kézirat elkészítésében nyújtott segítségért Neumann Tibornak tartozom köszönettel.

¹ Ezidáig ismert legkorábbi okleveles előfordulása: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 40927. (1343. október 21.).

² Tisztségviselésének pontos adatait ld.: *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. k. Bp., 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) II. k. 100., ill. I. k. passim.

³ A Benedek életére vonatkozó szakirodalom remek áttekintésével (ami ehelyütt ezek felsorolása alól felmenti a szerzőt), az íráshasználat és a vallásosság kérdéseire is kitérve ld.: *Szovák Kornél*: Meritorium apud Dominum fructus cumulatorum (Megjegyzések a 14. század főúri vallásosságá-

tanúi, hogy valaki életében többször, néha pedig sokszor nőszül, de hogy halála után változtatná feleségét, az már igazán ritkaságszámba megy.

Eppen ezért eleinte félreértésre vagy még inkább egyszerű elírásra gyanakszik az olvasó, ahogy persze a kutató is. A kérdés tisztázása végett hamarjában keze ügyébe keríti Engel Pál monumentális genealógiai adattárát, amelyben természetesen a Himfiak leszármazása is megtalálható. Engel családfáján Benedek bolgár bán feleségeként Essegvári Dorottyaival találkozunk 1373–1393 közötti datálással.⁹ Ezzel tehát a kérdés eldöntöttnek látszik, ám az *advocatus diaboli* által sugalmazott eljárással érdemes egy pillantást vetni az Essegváriak ezen adattárban ugyancsak megtalálható leszármazási táblájára is. Itt ugyanis meglepő névvel, Essegvári Tamás leányával, Margittal találkozunk az 1391–1393 közötti évekből, akinek férjeként Himfi Benedek szerepel a kérdéses helyen.¹⁰ Nos, inmentől kezdve a kettős névvel előforduló (két?) feleség kérdése tényként kezelendő, azaz Rainer dolgozata nem tartalmaz téves névalakot. Ráadásul, ha Benedek bán pályafutását akár csak érintőlegesen tárgyaló irodalmakat áttekintjük, könnyen találhatunk továbbiakat, ahol a két asszonynevű együtt szerepel.¹¹

Nem marad más megoldás, minthogy röviden áttekintjük azon okleveleinket, amik valamiféle utalást tartalmaznak Benedek bán feleségének személyét és főleg nevét illetően. Tisztázni kell, hogy két egymást követő, netán kettős nevű felesége volt a bánnak, netalán valóban a címben feltett kérdés a helyénvaló? Idevágó okleveleink sorából az első 1372-re datálható, s ez nem más, mint a temesvári királyi uradalom számadása. Ennek soraiban szerepel egy rejtélyesnek tűnő *domina*, akit a számadást kiadó és feldolgozó Engel Pál, igaz csak feltételelesen, de a temesvári uradalmat honorbirtokként irányító Benedek feleségeként azonosított.¹² Következő, 1373. évi feltűnése sem túl beszédes. Ekkor küldött parancslevelet I. Lajos király többek közt Benedek mester sajnos név nélkül említett (*nobili domine consorti magistri Benedicti filij Heem comitis Temesiensis*) feleségének és testvéreinek sószállítást érintő ügyben.¹³

Az időrendet megtartva, 1376 a következő számunkra fontos esztendő. Különösképpen is az, mert ekkor nevezi először nevén középkori oklevél Benedek feleségét. Volt szó róla, hogy a bán 1376-ban indult zárandoklatra, ezért esetleges halála esetére lelki üdvéről épp úgy gondoskodni kívánt, mint hátramaradt családtagjairól, azaz még indulása előtt végrendelezett. Az utókor szerencséjére végakarata két, szövegében nagyjából azonos változatban maradt ránk.¹⁴ Ezek egyikében felesége név nélkül, a másikban azonban, amely a csanádi káptalan előtt kelt, immáron

nevével, Dorottyaként szerepel.¹⁵ Eszerint tehát a bán feleségét így hívták, hiszen csekély az esélye, hogy épp a férj végrendelete tartalmazta volna rosszul az asszony nevét.

Ezután azonban hosszú ideig nem tudunk semmit Dorottyaőről. Annyi biztos, hogy Benedek megjárta a Szentföldet, s visszatérte után ismét a királytól reá bízott honorok vezetőjeként tűnik elénk a forrásokban. 1380-ban halt meg.¹⁶ Eddig az esztendőig hitvese személyéről további adattal nem rendelkezünk.

Nem így halála után. A kései Anjou-korban tekintélyesnek mondható, várat is tartalmazó vagyoni birtoklása körül szinte törvényszerűen jogi ellentétek támadtak a család más ága és a bán özvegye, meg fiai között. Ennek eredményeképpen az 1380-as évekből már fél tucatnál is több oklevél tájékoztat ezekről a jogi aktusokról, melyek egyik kiemelt szereplője az özvegy. Forrásaink szinte kivétel nélkül a Döbrentei Himfiak egykori levéltárából származnak, amely a történelem szeszélyéből ma a herceg Batthyány család archívumának részét képezi. A kései birtokosok szerencsénkre nem olvasztották egybe a hatalmas iratanyagot, hanem a birtokukba került nagyobb egységeket mindvégig külön kezelték. Így történt ez a Himfiak irathagyatékával is. Benedek bán és leszármazottainak iratait 'Heimiana' (az irodalomban néhol „Himfiana”) néven önálló, és a modern korig ép sorozatként őrizték egészen a második világháború végéig. Ekkor azonban a szovjet csapatok elől menekülő Batthyányiak levéltáruk egyes – általuk fontosnak vagy értékesnek vélt – részeivel Ausztria felé távoztak. Ezen részek között volt (van?) a Heimiana sorozat első, közel négyszáz darabja is az Árpád-kortól indulóan körülbelül az 1380-as évek végéig bezárólag.¹⁷ Ennélfogva ezek az oklevelek eredetiben ma még nem állnak a kutatás rendelkezésére, voltaképpen hollétük pontos helye is vitatott.

Mindennek előadására azért volt szükség, hogy kellőképpen értékelni tudjuk azt a 18. századi levéltári lajstromot, eredeti nevén elenchust, amely ezen hiányzó oklevelek rövid, latin kivonatát mégiscsak megőrizte számunkra és a herceg Batthyány levéltárban máig hozzáférhető.¹⁸ Ennek az elenchusnak, illetve a megmaradt Heimiana okleveleknek a segítségével ejtethjük tehát szerét, hogy az 1380-as évekbeli, s a néhai bán feleségét illető információkat együvé gyűjtjük.

A számunkra lényeges adatok az 1384. esztendőől kezdődnek sorjázni. Viszont ebben és a következő évben is csak név nélküli özvegyként szerepel.¹⁹ 1387-ből azután két

⁹ Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. (Him rokonsága, 2. tábla).

¹⁰ Uo. (Lörinte nem Essegvári)

¹¹ Pl.: Kumorovitz L. B.: i. m. 923. 22. jegyz. és 954. 142. jegyz.

¹² Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: *Uő.*: honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. (Szerk. Csukovits Enikő.) Bp., 2003. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) 112–113.

¹³ Pesty Frigyes: A Szörényi bán és Szörény vármegye története. III. k. Oklevéltár I. Bp., 1878. 6.

¹⁴ DL 42016., DL 42026.

¹⁵ DL 42016. „nobilis domine Dorothee consortis sue”.

¹⁶ Holub József: Himfi Benedek halálának éve. *Turul*, 40–41 (1922–1923) 37–38.

¹⁷ Zimányi Vera: A Magyar Országos Levéltárba került körmendi Batthyány hercegi levéltár. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten 2005. október 27–29. (Szerk. Nagy Zoltán.) Körment–Szombathely, 2006. 279.

¹⁸ MOL P 1313. Batthyány cs. hercegi lt. (a továbbiakban: P 1313) Miscellanea. Index. (105. cs.) „Acta miscellanea et quidem familiae condam Heim iura concernentia.”

¹⁹ DL 102358. címzésben: „Pro nobili domina relicta condam domini Benedicti bani...”; DL 102362. „nobilis domina relicta condam Benedicti bani filij Heemi...”; DL 102375.: „nobilem dominam dicti Benedicti bani...”.

iratban is nevén nevezik, történetesen Margitnak.²⁰ Eleinte arra gyanakodnánk, hogy az 1376-os végrendeletben említett Dorottya valamikor 1380 előtt elhalálozott, s a bán nem sokkal halála előtt egy Margit nevű asszonyt vett másodszor nőül. Ebbéli – egyébiránt logikusnak tűnő – elgondolásunkat azonban teljes mértékben kizárja az a kicsiny oklevél 1385-ből, amelyik a bán halála után öt, míg az iménti Margit-említést megelőzően két esztendővel kelt. Ebben Miklós, az újonnan alapított Szent Mihály völgybéli (azaz lövöldi²¹) karthauzi konvent perjele Benedek bán özvegyét és családját részeltette közösségük imáiban és könyörgéseiben, azok kegyelmeiben. Számunkra e szép kiállítású és még szebb tartalmú irattal csak egy gond akad: a bán özvegyét Dorottyaként találhatjuk meg benne.²² Nos, a két, egymást követő feleség lehetősége ezennel kizárható, amint természetesen az is, hogy párhuzamosan két asszonya lett volna a döbrönteai vár urának. Így a címbe némi olvasócsalogató szándékkal feltett kérdésre határozott és végleges nem a felelet.

Adódna persze, hogy pusztá névelírással van dolgunk. Ám ha tekintettel vagyunk Benedek végrendeletében már korábban (1376-ban) említett Dorottya névre, nehezen hihetjük, hogy immáron másodszor lettünk tévesztés áldozatai. Épp emiatt vizsgálatunkat még nem tekinthetjük lezártnak.

Benedek egykori feleségét említő további okleveleket kell hát bevonnai a kutatásba. A kronológiai rendet tartva, ilyenre már 1389-ben is bukkanhatunk,²³ de nevet ez sem tartalmaz, ellentétben egy 1390. évi és egy azt követően kelt irattal, ahol mind a kétszer Margitként írta le a nótárius az özvegyet.²⁴ Már-már megnyugodnánk az előbb felmerült névtévesztés lehetőségében, amikor 1393-ból megint csak a Dorottya név kerül elénk a Döbrentei Himfiek egyik fontos

tiltakozó oklevelében Essegvár várbéli részei okán.²⁵ Ennek az adatnak az ismeretében tehát minden kétséget kizáróan kizárhatjuk annak lehetőségét, hogy hétköznapi névelírással találkoztunk volna a főntebb elősorolt forrásokban.

Mi lehet a megoldás, ha végül sem a két asszony egyidejűsége, sem a névalak tévesztése, sem pedig az időbeli egymásutániság nem állja meg a helyét? Nos, aligha juthatunk más következtetésre, minthogy Himfi Benedek 1372-től okleveles adatokkal igazolható, s férjét legalább másfél évtizeddel túlélő feleségének két, s láthatóan a kortársak előtt egyaránt közismert neve volt: Margit és Dorottya. De vajon miért? Ha figyelembe vesszük a név-előfordulások időbeli megoszlását, illetőleg idevonjuk az özvegy sógorának, Himfi Lőrincnek egy levelét, egészen hihető magyarázattal állhatunk elő. Figyelemre méltó ugyanis, hogy az asszony Margit névalakja csak ura halála után tűnik fel. Valaminek tehát történnie kellett 1380 után, ami magyarázatot ad erre a névváltozásra. Most kell utalnunk Himfi Lőrinc, igaz dátum nélküli, ám meglehetősen biztonsággal 1386. december 17-re datálható levelére, melyet az özvegynek küldött, s a Horváti-féle lázadás miatt kitört beháborúkról, veszélyes állapotokról írt.²⁶ Többek közt nyomatékosan felhívja sógornője figyelmét, hogy kolostorát (*de vestro claustro*) el ne hagyja. Ezzel pedig kezünkbe kerül a megoldás kulcsa: Dorottya férje halála után kolostorba vonult, így később feltűnő második nevét, a Margitot, felvett szerzetesi neveként határozhatjuk meg.

Ráadásul módunkban áll meghatározni, hogy mikor lépett a szerzetbe és azt is, hogy melyik kolostorról lehet szó. A *terminus post quem* a lövöldi perjel főntebbi, 1385 novemberében kelt levele jelöli ki, lévén abban Dorottya még családi nevén szerepel, *matrona* meghatározással, ami egyértelműen még asszony, özvegyasszony létére utal. Nincs semmi okunk azt gondolni, hogy ekkor már apáca lett volna. Himfi Lőrinc fenti leveléről pedig láttuk, 1386 decemberében kelt, így rendelkezésünkre áll a *terminus ante quem* is. Dorottya asszony tehát ebben a bő esztendőben döntött úgy, hogy kolostorba vonul.

Az egyházzról. Benedek bán 1376. évi végrendeletében olvasható, hogy oly esetben, ha bekövetkező halála után özvegye a veszprémi Szent Katalin klostromot választaná, akkor a Zala megyei Gelse birtokát ezen egyház nyerje adományul.²⁷ Azaz a végrendelet e passzusa, valamint Dorottya választott apáca-neve: Margit ismeretében a tévedés csekély kockázatával jelenthetjük ki, hogy Himfi Benedek egyetlen felesége, Essegvári Dorottya az 1380-as évek közepétől haláláig Árpád-házi (Szent) Margit hercegnő egykori zárdája, a veszprémi Szent Katalin kolostor lakója volt.

²⁰ MOL P 1313. Miscellanea. Index. 352. tétel: „1387. Rescriptionales capituli Csanadiensis super eo, quod ad mandatum Sigismundi regis pro parte Margarethae relictiae condam Benedicti bani de Debrenthe emanatum filium Andreae de Chep certam paternam restantiam, quam pretium emptorum equorum persolvit nolentem ac id eo in onere etiam 3 marcarum convictum ad iudicium evocaverit.” 355. tétel: „Procuratoria constitutio Margarethae relictiae condam Benedicti bani de Debrenthe.”

²¹ Németh Péter: A városi karthauzi kolostor története és régészeti emlékényaga I. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 19–20 (1993–1994) Veszprém, 1994. 370–371.

²² DL 7179. „Nobili ac venerabili matrone, domine Dorothee relicte domini ac strenui militis domini quondam Benedicti bani frater Nicolaus prior toto cum conventu domus vallis Sancti Michahelis nove fundacionis domini Ludovici incliti regis Ungarie salutem et oracionem in Domino suffragium salutare.”

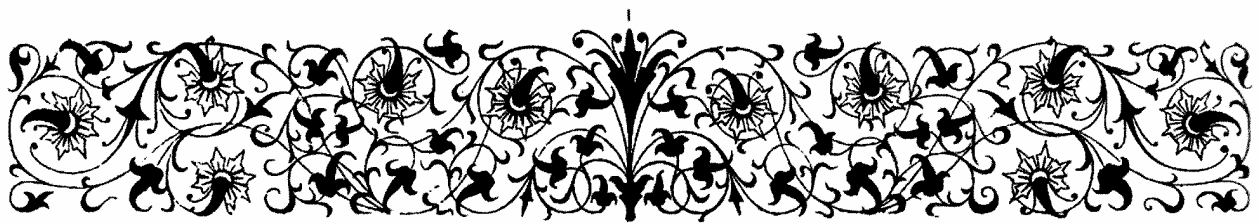
²³ Zsigmondkori oklevéltár. (Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor) I–XI. k. Bp., 1951–2009. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 1.) 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49. (a továbbiakban: ZsO) I. k. 1068.

²⁴ MOL P 1313. Miscellanea. Index. 373. tétel: „1390. Prorogatoriae in causa Margarethae filiae Thoame filii Laurethe de Cheyuth relictiae condam Benedicti bani de Debrenthe contra puellam Frusina vocatam filiam Ioannis filii dicti Thomae de Segvar ob factum contradictionis statutioni tertiae partis possessionis Segvar, Thotvason et Billege, veluti sexum masculinum non concernentibus.” 380. tétel: „1391. Iudiciales Stephani palatini pro Margaretha filia Thomae filii Leurenthe de Cheyuth, relictiae condam Benedicti bani de Debrenthe contra nobilem Frusinam filiam Ioannis filii praedicti Thomae de Segvar in facto possessionum Segvar, Thotvason et Bilege ex contumacia latae.”

²⁵ ZsO I. k. 3144. „nobilium dominarum Dorothee relicte Benedicti condam bani de Debrenthe...” (eredeti: DL 102415.)

²⁶ Kiadása: *Kumorovitz L. B.*: i. m. 977., tévesen 1375. év alatt. A kiadás hibáit javította és a datálást 1386-ra pontosította: *Engel P.*: A török–magyar háborúk i. m. 568–569.

²⁷ DL 42016.

KÖNYVISMERTETÉS

Farkas Attila: *Családfakutatás Matyófüldön, 1.* A szerző magánkiadása, Mezőkövesd, 2008. 170 p. (ISBN: 978-963-06-5751-8); Farkas Attila: *Családfakutatás Matyófüldön, 2.* A szerző magánkiadása, Mezőkövesd, 2009. 101 p. (ISBN: 978-963-88556-0-2); Farkas Attila: *Családfakutatás Matyófüldön, 3.* A szerző magánkiadása, Mezőkövesd, 2010. 106 p. (ISBN: 978-963-88556-0-2)

Az első kötet előszavában a szerző művének céljaként azt jelöli meg, hogy mind módszertani, mind informatív szempontból segítséget adjon „a családfakutatással már foglalkozóknak vagy azoknak, akik kedvet kapva ezután kezdik majd el azt”.

Közli, hogy a kötet közel sem törekedhet teljességre, tekintve, hogy „anyag- és terjedelembeli korlátok miatt a családfakutatás első és legfontosabb forrásával, az anyakönyvekből történő kutatással foglalkozom ebben a könyvben”. További szükítést jelent – amint az már a kötet címéből is kiviláglik – hogy egy jól körülhatárolható történeti földrajzi egység, a Matyófüld a feldolgozott terület. A fenti célkitűzésnek rendeli alá a kötet szerkezetét is.

Az egyes fejezetek logikusan követik egymást, valóban megkönnyítve ezzel az olvasó dolgát. Az igen helyesen szűkre szabott elméleti bevezető után (*Hány ősiünk van?*) azonnal rátér a módszertani részre, kezdve a legfontosabb forrástípus csoport, az anyakönyvek részletes ismertetésével. Éppen eme részletesség miatt, itt és most, csak a leglényegesebb, legjellemzőbb információkat, ezek főbb témaköreit emelném ki.

Matyófüld döntően római katolikus vallású lévén, a római katolikus anyakönyveket mutatja be a kötet is, a mezőkövesdi példa alapján. Szó szerint idézi „a magyar nyelvről” szóló legfontosabb jogszabályokat, ezeken belül az anyakönyvek vezetésének nyelvére vonatkozó paragrafusokat félkövér betűvel emeli ki (1836. évi III. tc. 4. §, 1840. évi VI. tc. 7. §).

Összegzésként megtudjuk, hogy a kezdetektől – Mezőkövesden például 1677-től – 1836-ig latin, 1836-tól 1852-ig magyar, 1852-től 1869-ig újra latin, végül 1869-től napjainkig ismét magyar nyelven íródtak az anyakönyvek. Ezután tér rá az egyes anyakönyvtípusok beható, formai-tartalmi elemzésére. Elsőként a keresztelési, (születési) anyakönyvek használatának időről-időre változó elemeit mutatja be, szigorúan betartva az időrendiséget. A változás időpontjának meghatározása után a korabeli sorrend szerint

megadja az oszlopok eredeti nevét, kerek zárójelben magyar fordításukat.

Ezek alapján az 1676 és az. 1894. évi XXXIII. tc. alapjául 1895. október 1-jétől életbe lépő polgári anyakönyvezésig összesen 27(!) korszakot különböztet meg. Ugyanezt az eljárást követi a házassági és a halotti anyakönyvek bemutatása esetén is. Mindhárom fejezet magyarázó példával zárul.

Az addigiakat összegezve, névtani tudnivalókkal, különös tekintettel a konkrét példákon bemutatott ragadványnevekre, kiegészítve válaszol a kérdésre, „hogyan kezdjük el a kutatást?”. A *Gyökerekben* a szerző saját családjá „rokonai és azok testvérei” anyakönyvi adatait közli ABC-rendben.

Rendkívül hasznos a *Latin szavak gyűjteménye*, ami nem más, mint a kutatást segítő tematikus szószedet. Számok, napok, hónapok nevei, latinul, idővel, családdal kapcsolatos latin kifejezések, „latin nyelvű keresztnevek”, halálzási okok magyar megfelelői, foglalkozások latin és magyar megfelelői.

Szakmailag furcsállom – bár emberileg megértem –, hogy a kötet szöveges részét a szerző dédnagyapjának, Bálint Istvánnak 1927-től alkotott „népies költeményei” zárják. A családi fényképek viszont jól illusztrálják a Matyófüld történetének egyik korszakát.

Jogos hiányérzetünk támad azonban a mű forráshasználatát illetően. Ennek következménye megmutatkozik például a ragadványnevek esetében, ahol is a szerző súlyos tárgyi tévedést követ el, amikor az előnevekből alakult, kettős, régi jelzős családneveket is ragadványnevekként tárgyalja. Holott a probléma igen egyszerűen tisztázható lett volna például az alábbiak alapján: *A magyar helyesírás szabályai*. 11 kiadás. Második (változatlan) lenyomat. Akadémiai Kiadó, Bp., 1985. (<http://mek.oszk.hu/01500/01547/>); Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek szótára, XIV–XVII. Század*. A szerkesztésben közreműködött: K. Sal Éva. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1993.

A *Latin szavak gyűjteménye* előtt található szakirodalom is meglehetősen hiányos. Ehelyütt csupán a legismertebbeket említem meg. Antonius Bartal: *Glossarium Mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*. Budapestini, 1901; valamint, különösen a „latin nyelvű keresztnevek”, esetében alaplímnek számító szótár Pápai Páriz Ferenc: *Dictionarium Latino–Hungaricum et Hungarico–Latino–Germanicum*. (A hasonmás szövegét gond. Hargittay Emil–

Kecskeméti Gábor–Thimár Attila. Hasonmás kiadás. Bp., 1995. A függelékben Csécsi János: *Observationes orthographico-grammaticae de recta Hungarice scribendi & loquendi ratione* című tanulmánya. A Matyóföld történetére vonatkozó bőséges és közismert szakirodalom ismertetését ezúttal mellőzöm.

A második kötet szerkezete, tartalma nagymértékben megegyezik az első kötetével, ezért csak a legfontosabb eltérésekre hívnám fel a figyelmet. A vizsgált települések ezúttal Szentistván és Tard. Új elem az *Öröknaptár*.

Sokkal lényegesebb ennél a *Levéltári iratok* fejezet, ahol is a szerző a Borsod-Abaúj Zemplén Megyei Levéltár V./176. 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9. 483., 484., 485., 486. számú, közelebről sehol meg nem nevezett (közgyűlési) köteteiből közöl időrendben a településekre vonatkozó forrásokat, meghatározatlan, elvek szerint, leginkább betűhívnek nevezhető módon. Én a modern átírást tartottam volna indokoltnak.

Lényeges változást mutat viszont a harmadik kötet, amelynek I. részében – *Országos összeírások* – a szerző Mezőkövesd, Szentistván, Tard Borsod-Abaúj Zemplén Megyei Levéltárban és a Magyar Országos Levéltárban őrzött országos összeírásait dolgozza fel az 1696., 1715., 1720., 1828. évekből. A feldolgozást itt is rendkívüli gondosság és teljességre törekvés jellemzi, ami a kötet nagy érdeme.

A II. rész, – *Mezőkövesdi adó összeírások* – a település 1782., 1783., 1793., 1798., 1801., 1806., 1807., 1808., 1809., 1811., 1851. és 1852. évi adókönyveit, tizedösszeírásait stb. közli a Borsod-Abaúj Zemplén Megyei Levéltár anyagából. A kötetet egy igen csekély terjedelmű latin szöveget és „irodalomjegyzék” zárja, utóbbi a levéltári forrásokat és a könyvészeti tételeket szokatlanul és szakszerűtlenül, összekeverve közli.

Remélhetőleg a sorozat következő kötetei, illetve kiadásai megnyugtatóan oldják meg az említett problémákat. Összegzésként mindazonáltal kijelenthető, hogy a nagy műgonddal, de helyenként hiányosan készített három kötet, különösen az első kötet módszertani része, ideértve a szöveget is, rendkívül hasznos mind a témával hivatásként foglalkozók, például történészek, levéltárosok, könyvtárosok, muzeológusok, néprajzosok, mind a családjuk, településük múltja iránt érdeklődők számára.

Sunkó Attila

Vladimír Rábik: *Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egysület Levéltárában (1181) 1214–1543*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet, Szeged, 2010. (Capitulum VII.) 221 p. (ISBN 978-963-306-030-8)

A nagyszombati egyetem történészeinek szerkesztésében olyan kötettel gazdagodott a magyar medievisztika, amely azonos címmel Szlovákiában már megjelent. Az okmánytár magyar nyelvű fordítása a korábban szintén a Turulban recenzeált szlovák változathoz képest csupán néhány minimálisnak tekinthető eltérést tartalmaz, így az eredeti kiadással

kapcsolatban megfogalmazott kritikai észrevételek (Körmendi Tamás: *Turul*, 82 [2009] 127–128.) a magyar változatra is érvényesek.

A szlovákról magyarra átültetett, a Szent Adalbert Egysület Levéltárában őrzött középkori oklevelekkel foglalkozó bevezető rész (7–12.) két családtörténeti tanulmány mellett a közölt iratok pecsétjeinek fényképes közlését is ígéri. A szegedi kiadásból azonban hiányoznak nem csupán a Szlovákiában publikált munka mellékletében megtalálható színes fotók, de Rábiknak a csallóközi Vökön birtokló kismemesi családdal és a Bélteki Drágffy famíliával kapcsolatos tanulmányai is – utóbbi elhagyása nyilván azzal a praktikus ténnyel magyarázható, hogy az írást nemrégiben már közölték magyar nyelven (Bélteki [Beltiug] Drágffy család a magyar királyság történetében. *Turul*, 82 [2009] 33–45.).

A kötet okmánytári része (21–183.) a Szent Adalbert Egysület Levéltárában őrzött 67 eredeti, az 1358–1543 közötti évekből fennmaradt iratot, illetve az úgynevezett Froa-oklevél (1181) – ismeretlen módon – az Egysülethez került fotókópiáját tartalmazza 142 diplomatikai egységre bontva.

Rábik minden egyes jogi cselekményt, amelynek megtörténetére az iratok utalást tesznek, külön oklevélként vesz fel a forrásgyűjteménybe. Így a legkorábbi, 1181. évi dokumentum után szereplő tételek az 1214–1543 közötti periódusból rögzítenek jogi aktusokat, azonban a forrásközlő történész módszerének eredményeképpen bizonyos szövegrészletek több alkalommal is előfordulnak a kötetben.

Az *in extenso* közölt oklevelek többsége, 116 tétel – a szlovákiai kiadást nem számítva – korábban regesztá formájában sem volt a szakma számára elérhető. Az okmánytárban magyar nyelvű fejregesztá, illetve a dokumentumok adatait, korábbi kiadásait és a velük kapcsolatos szakirodalmat tartalmazó kritikai apparátus előzi meg a latin nyelvű szövegek közlését.

Csáková Judit

Hajdú Mihály: *Családnevek enciklopédiája. A leggyakoribb mai családneveink*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2010. (A Magyar Nyelv Kézikönyvei XVII.) 551 p. (ISBN: 978-963-9902-30-5)

A szerző világosan és egyértelműen megfogalmazza művének célját. „Ez a könyv [...] amelyet most kezében tart az olvasó, nem a névkutatók, (nyelvészek, történészek, néprajzosok és genealógusok) számára készült, hanem az érdeklődő, művelt nagyközönségnek.” Ennek ellenére a családfakutatással foglalkozók számára nélkülözhetetlen kézikönyv.

A jeles szerző a magyar névtan klasszikusainak méltó utódaként a magyar tudományos ismeretterjesztő irodalomban elsőként foglalja össze a családnevekre vonatkozó ismereteket. A kézikönyv a leggyakoribb 1230 családnevet dolgozza föl. Az alcímben szereplő „leggyakoribb” kifejezés, arra utal, hogy a feldolgozás tárgyát képező adatbázis a magyar állampolgárok 2007. január 1-jei állapotnak megfelelő születéskori családnevek teljes listája adta, a névvis-

lők teljes számának megadásával. Ezt a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala bocsátotta az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének rendelkezésére. Az adatbázis szerint a családnevek száma a fenti időpontban 194917 volt. A legtöbbször előforduló és használatos nevekre szűkített adatbázis Magyarország lakosságának kétharmadát (65,82%-át) fedi le.

A *családnevekről* című fejezetben a családnévtípusokról, ezek eredetéről kapunk történeti tájékoztatást. Tömör történeti áttekintést kapunk a sajátosan magyar politikai, társadalmi vonatkozásokkal terhes családnév-változtatásokról is. A családnevek kialakulásának korszaka, a 14–15. század után ugyan történtek még kisebb, szórványos változások, ám a 18. század elejétől, az anyakönyvek rendszeres vezetésének korszakától kezdve már a névváltozások száma csekélynek mondható.

A kormányzati eszközökkel, felülről végrehajt(at)ott névváltoztatás, II. József híres névrendelete szerint mindenki köteles volt családnevet viselni, és ha nem bírt ilyenrel, német közsői név felvételére kényszerült. Magyarországon a jogszabály, szinte kizárólagosan az addig apanév alapján azonosítható zsidóságot érintette. Súlyos kitétele volt továbbá, hogy megtiltotta a családnevek megváltoztatását. Jelentősen enyhített ezen I. Ferenc 1814. évi rendelete, amely – hatósági engedéllyel – egy alkalommal lehetővé tette a változtatást. Ezzel a lehetőséggel legtöbbször 1848–1849 folyamán éltek, honvédek, katonatisztek, közhivatalnokok. Ezeket a névváltoztatásokat azonban 1849. szeptember 9-én a Habsburg-kormányzat érvénytelenítette.

Nagymérvű változtatási hullám 1867 után, majd a két világháború közti időszakban támadt, ekkor nőtt meg az e tárgyban a Belügyminisztériumhoz fordulóknak száma. Az új név alkotásának egyik módja az idegen nevek lefordítása (Buchberger → Könyvhegyi), nem ritkán kitalált helynevekből –i képzővel (Bérczváry), vagy nem létezett egyéni nevekből –fi~fy utótagokkal (Sétafy). Legjelentősebb változás azonban, a nem magyar anyanyelvű betelepültek, németek (Binder~Pintér), szlovákok (Blazsek), románok (Hoczopán) által hozott nevek bekerülése a magyarországi névanyagba.

A névváltoztatás folyamatába természetesen a magyar névanyag csökkenése is szervesen beletartozik. Okai között említhető a család kihalása, a (mára) negatív jelentéstartalmat hordozó nevek (Büdös) elhagyása, a háborús veszteségek, a holokauszt, az utóállamokba került magyarok névváltoztatásai.

A műfaji szabályokat hűen tükrözi a névcikkek következetes, egységes szerkezete. A címnév kiválasztása a helyesírás, a kiejtés, a névgyakoriság és a hagyomány, de leginkább a helyesírás alapján történt (például Balatoni). A családnév típusa A *Családnevekről* című fejezetben tárgyalta kategóriákba sorolja a családnévet (a Balatoni helynévi eredetű). A *Változatok* az írás- és ejtészváltozatokat sorolja fel. (A Balatoni esetében: *Balatoni 1348*, *Balatony*, *Balatonyi 95*. Más változatokkal együtt összesen 1446.) *Eredete*: a közsői előfordulástól kezdve kíséri végig a nevek történetét, jelentésének eredetét (finnugor, jövevényszó stb.)

annak változásait. „A szláv eredetű, 'mocsaras' sáros' jelentésű *blatъnъ [blátъn] szó vizek, lápos területek nevévé, azokból pedig a melljük települt helységek nevévé is vált. A magyarban a névkezdő és név végi mássalhangzó-torlódások föloldásával kialakult a *Balaton~Boloton* településnév. Ilyenek Bodrog, Borsod, Heves vármegyében voltak. Bármelyikhez járulhatott 'onnan/oda való' jelentésű –i képző, s így eredetre, származási helyre utaló családnévvé alakulhattak. Az -nyi végződés nyelvjárási ejtés. A Balaton tó nevéből ritkábban válhatott családnév, névmagyarosítás-kor azonban sokak számára az ismert tónév volt a névválasztás motivációja.” *Elterjedtsége*: a név földrajzi elterjedtségét adja meg, a jelenlegi magyar nyelvterületen: „Ma már az egész nyelvterületen általánosan elterjedt, de Baranya megyében kissé gyakoribb.” A *Névváltoztatás* rész közzétett adatok hiányában a 19. századra, pontosabban az 1893-ig terjedő időszakra vonatkozó *Századunk névváltoztatásai* című kötet anyagát használta fel. (A 19. században csak *Balaton* formában használta föl névváltoztatásra egy *Baumgartner* és egy *Pollák* család.)

A kötet elmondja tehát a családnevekről gyakoriságukat, eredetüket, földrajzi elterjedésüket, történelmi események, kulturális hatások és divatjelenségek által egyaránt befolyásolt változási folyamatukat és jelentésüket.

Hiányérzetünk talán csak a családnevek kialakulásával szoros összefüggést mutató előnevek témakörével kapcsolatban támadhat, bár ez nem kérhető számon a szerzőn, mert mai családneveink esetében nem használunk előnevet.

A kötet egyik függelékében azonos szempontú csoportosításban sorolja fel a magyar nevek mellett a leggyakoribb német (Ecker, Frei, Becker), szláv (Gyurkovics, Bozsik) és román (Marosán) és a bizonytalan besorolású (német, cigány, szláv, magyar) családnéveket. Példás szakmai eljárással figyelmeztet, hogy egyes nevek két vagy több csoportba is illenek, de statisztikai okból csak egy, a legvalószínűbbnek tartott névadási mód szerinti csoportba került be minden név.

Az ezt követő újabb függelék – *A családnevek gyakoriság szerint. Az egységesített helyesírású és összevont írásváltozatú családnévek gyakorisági sorrendben* – a hatalmas névanyag statisztikai alapú feldolgozását adja igen szemléletesen, a közfelfogással gyakran ellentétes eredményre jutva. A nevek eredete, jelentése és gyakorisága között ugyanis közvetlen kapcsolat nem figyelhető meg. Míg a Molnár családnév 109 233 alkalommal fordul elő, addig az Ács mindössze 9 437 alkalommal. A példák minden típusból bővíthetők.

A kötet egyik nagy erénye a sajátos témához illeszkedő *Névmutató*. Ebben csak azok a névváltozatok kerültek, „amelyek első néhány hangjukban is eltérnek a címnévként kiválasztott formától”, valamint az előzményül szolgáló kereszt- és családnévek, valamint a névváltozatok. (Benedek → Bede, Bedő, Beke, Békefi, Bencze, Bende, Bene, Benke, Benkó, Benkő) Nem szerepelnek viszont a címnévhez közelálló írásváltozatú nevek.

Sunkó Attila

Szirmay Gábor: *A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története*. Javított, bővített kiadás. Tiszántúli Történeztársaság, Debrecen, 2010. (Régi magyar családok 9.) 391. p. (ISBN 978-963-88807-1-0)

Valamennyi családtörténettel foglalkozó szakembernek és laikus kutatónak is mintául szolgálhat Szirmay Gábor könyve. A szerző 2005-ben jelentette meg jelen munka első kiadását, 2007-ben pedig közreadta az ugocsi szirmai Szirmay család történetét feldolgozó kötetet. Mindeközben cikkei, tanulmányai láttak napvilágot a Tiszántúli Történeztársaság folyóiratában. Mint az előszóból kiderül, a Szirmay családban régi hagyománya volt a családtörténeti kutatásnak, és az addig összegyűjtött adatokat tartalmazó feljegyzések, iratok – kis túlzással – apáról fiúra szálltak. Szirmay Gábor is így örökölte meg a korábbi kutatások eredményeit összegző dokumentumokat, és azóta is nagy kedvvel végzi a vonatkozó források feltárását, azok feldolgozását és közzétételét.

A munka a Szirmay család eredetét, történetét feldolgozó genealógiai munkák számbavételével kezdődik. Úgy tűnik, hogy a Szirmayak eredete nagy talány lehetett a genealógusok számára, hisz tíznél több szakmunka foglalkozik vele, és olyan kiválóságok mellett, mint Bél Mátyás, Szirmay Antal, Nagy Iván, Kempelen Béla, Borovszky Sámuel, Komáromy András, maga Kazinczy Ferenc is feltűnik.

A többnyire egymás, olykor téves adatait felhasználó szakmunkák állásfoglalásával szemben a szerző – bizonyító eredeti forrás hiányában – elveti a család Raák vitéztől való leszármazásának elméletét. Ezután közli a különböző közgyűjteményekben – Országos Széchényi Könyvtár Kézirtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirtára, Magyar Országos Levéltár – fellelhető Szirmay leszármazási táblák fényképét és a nemességüket igazoló okleveleket. Teljes terjedelemben – az egész oklevélről készített fényképpel és külön a címerfestményről –, betűhív átirásban közli a család részére Zsigmond király által 1417-ben adományozott latin nyelvű címerlevelet, amely magyarországi címeres emlékeink egyik korai, és igen szép kivételű példánya.

Apró szépséghiba, hogy az oklevél magyar fordítását a kötetben jó pár oldallal később fedezheti fel az olvasó. Mindenképp szerencsésebb lett volna, ha egymás mellé rendezett oszlopokban, vagy legalább egymást követő lapokon jelenik meg a latin és a magyar változat.

A következő száz lapot az I–XIII. genealógiai táblán szereplő családtagok ismertetésének szenteli a szerző. Az egyes személyek születésére, iskolázására, hivatali tevékenységére, életére vonatkozó információkat színesen írja le, és így azok nem száraz adathalmazként hatnak. A leírások között lapozgatva egy-egy érdekesebb forrás reprodukciójára, vagy az érintett személyek fényképére vethet pillantást az olvasó.

Külön fejezetet képeznek a család címerét, előnév használatát, vallási felekezethez tartozását, kulturális tevékenységét, történelemben betöltött szerepét, temetkezési szokásait tárgyaló részek.

A beházasodás révén a Szirmayakkal rokonságba került családok története szintén külön fejezetet alkot. Ebben a

fejezetben a kevésbé közismert németországi Fischer, a norvég Nilsen és a lengyel Kogutowitz családdal való rokonság bemutatására kerül sor.

A felhasznált források és irodalom részletes jegyzéke, személy- és helynévmutató, majd angol, német és szlovák nyelvű rezümék zárják a kötetet.

Némiképp zavaró, de a munka magas színvonalát alapvetően nem befolyásolja az a néhány nyomdahiba, amely az egyébként alapos ellenőrzés dacára a latin nyelvű leírásokban maradt. Így fordulhat elő például *nititiam* a *notitiam*, *triphare* a *triumphare*, *prosteritatibus*, *prosteritatum* a *posteritatibus*, *posteritatum*, *fillis* pedig a *filiis* (41.), vagy *dexam* a *dextram* (131.) helyett.

Az adatokban rendkívül gazdag, jól szerkesztett, igényes, tartalmában és külső megjelenésében impozáns kötetet a hivatásos kutatók is haszonnak forgathatják.

Künstlerné Virág Éva

Családban marad. Digitális családfakutató folyóirat. (Szerk. Tamás Ida–Csuti Elemér Gábor–Csuthy András) 1. évf., 1. és 2. sz. Vágsellye–Komárom, 2009–2010.

A tervek szerint évente kétszer megjelenő, kereskedelmi forgalomba nem hozható füzetek a www.csuthy.sk című elektronikus folyóirat nyomtatott változatai. Az első szám 30 példányban, 34 oldalon, három melléklettel és egy képpel, magyar, német és szlovák nyelvű tartalommutatóval, a második szám 2010-ben 35 példányban, házi sokszorosítással 107 oldalon, három melléklettel és egy képpel jelent meg.

A kiadvány célkitűzése az előszóban nyer megfogalmazást. A fő kutatási terület a Csüt községekből eredeztethető családok közös weboldala – (www.csuthy.sk) – „a végső cél, egy vagy több terjedelmes publikáció megjelentetése a témában, bőséges forrásanyag leközlésével és elemzésével”. Újabb, időigényes összefoglalások megszületését elősegítendő szeretnék „a weboldalon bemutatott anyagokat nyomtatásban és digitális formában is rendszeres időközönként megjelentetni. Bár a közölt anyagok csak töredékei a kutató információhalmaznak és az összefoglalók nem térnek ki minden részletre, mégis törekszünk arra, hogy e folyóirat megfeleljen a tudomány támasztotta igényességnek is.”

A jövőben részben saját, részben mások cikkeit a „témához szorosan nem kapcsolódó” forrásközléseit is ki szándékoznak adni. Az egyes számok digitális változatait a weboldalon is ingyenesen elérhetővé teszik.

A bevezető szerint a folyóirat a szerzők saját családjára vonatkozó kutatásainak „mellékterméke”. A szerkesztők itt adják meg az egyes rovatok sorrendjét, címét és tartalmát is. (1. sz. 4.). A *Rövid elemzések* célja egyes családok ágainak rövid bemutatása. Például: *A nemespanni Csuthy ág a 18. század első felében*. A *Forráskutatás* feladata levéltárak, fondok, műemlékek bemutatása. Például: *A nebojszai és gányi Csuty család fondja*. A *Források* iratok és más források leírására és tartalmuk közlésére szolgál. Például: *A párkányi csatában elesett predialisták névsora*. Ezen belül

későbbiekben a *Családi legendák* sorozat a családtagok által elbeszélte történeteket teszi közzé. Fentiekén kívül más sorozatokat is terveznek.

A 2. szám újdonsága a „külsős” munkatárs művének közlése: Buday Péter: *A rajeci és sujai Uhliarik család nemességének legkorábbi bizonyítékai*. A szerkesztők a bevezetőben közlik, hogy kutatásaikhoz szívesen vesznek bármilyen szakmai segítséget. Mindazonáltal szokatlan megoldásnak tűnik, hogy az 1. szám tartalomjegyzékében, valamint az egyes cikkek előtt vagy után sem közlik a szerző(k) nevét.

Ezért csak következtetni lehet, hogy valamennyi a szerkesztők, Tamás Ida, Csuti Elemér Gábor és Csuthy András munkája. A 2. számban ezt a hiányosságot részben kiküszöbölték, a *Rövid elemzések* szerzőit ezúttal már feltüntetik. Szerencsés lenne ezt az eljárást a jövőben kiterjeszteni a többi rovatra is.

A hivatkozásoknál vegyes megoldást találunk, és bosszankodhatunk a szakmailag nem megfelelő leírások miatt. A lábjegyzetben az első előfordulásnál is részben meghatározzák a forrást. Például: „Farkas Gábor: *Csíkvar a történelem sodrában, 1543–1687*”. Majd a *Felhasznált források* alatt találjuk a teljesebb leírást: „Farkas Gábor: *Csíkvar a történelem sodrában, 1543–1687*. In: Fejér Megyei Történeti Értesítő 19. pp. 45–49.”

Helyesebb és egyértelműbb lett volna a – szerencsére széles körben – rohamosan elterjedt megoldási forma: az első előfordulásnál is a lábjegyzetben a mű végén szereplő rövidítésjegyzékben megadott alakot használni. Jelen esetben például így: Farkas, 1989 = Farkas Gábor: *Csíkvar a történelem sodrában, 1543–1687*. in: Fejér Megyei Történeti Értesítő 19. 45–49. p.

Még zavaróbb a *Felhasznált források* között a „Magyar Országos Levéltár 1715. évi országos összeírás” meghatározás, amiből nem derül ki, hogy a szerző az eredeti anyagot (Magyar Országos Levéltár. Regnicoláris Levéltár. N szekció. Archivum Regni. Országos Összeírások. N 78 Ladula BB-CC, Ladula GG-HH, 1715. évi összeírás.), az erről készült mikrofilmet (Magyar Országos Levéltár. Mikrofilmek. X szekció. Regnicoláris Levéltár. N szekció. Archivum Regni. Országos Összeírások. X 71 Ladula BB-CC, Ladula GG-HH, 1715. évi összeírás) avagy a Magyar Országos Levéltár közelmúltban megújult honlapján mindenki által ingyenesen elérhető elektronikus változatot (<http://arcanum.hu/mol/lpext.dll/?f=templates&fn=main-h.htm&2.0>) használta-e? Célszerű lett volna továbbá a különböző szerzők által írt cikkek jegyzetapparátusának, szakirodalmi jegyzékének tartalmi és formai egységesítése.

Vegyes megoldást találunk, ugyanis például a 14. oldalon: „Felhasznált irodalom: Schneider, M. 1935: Fejérmegyei nemes családok. Székesfehérvár.” Holott a mű teljes címe: Schneider Miklós: *Fejérmegyei nemes családok. Kihirdetett és bizonyáglevellet nyert családok*. Székesfehérvár, 1935.

A *Források* rovatban szereplő forráskiadások pontosságát nem állt módomban ellenőrizni, mindenesetre a rendkívüli gondosságra és esztétikumra való törekvés jól látható. Itt mutatkozik meg leginkább a nyitraivánkai levéltár mun-

katársainak közreműködése, amit a szerkesztők a bevezetőben külön meg is köszönnek.

Sem az iratok keletkezési ideje – főként nem a 20. század(!) –, sem (nyelv)történeti forrásértéke alapján nem érzem azonban indokoltnak a magyar szövegek betűhív, már-már hasonmás, a használatot még a szakemberek számára is feleslegesen nehezítő kiadását. Eléggé megalapozott közmegegyezés szerint az alábbi szakirodalomban részletesen kifejtett modern átírást javaslom: *A történeti források kiadásának módszertani kérdései*. Fons 7 (2000) 1.

A záróformulák esetében például a „Nagtokk és Uraságtokk alazatos szolgálai maradunk” helyett, vagy „Nag[ly-ság]tok[na]k és Uraságtok[na]k” vagy – a javasolt modern átírás szerint – „Nagyságtoknak és Uraságtoknak alázatos szolgálai maradunk” lenne a helyes megoldás. Ha már azonban a betűhív átírás mellett döntöttek a szerkesztők, akkor a tartalmi lábjegyzetek arab számokkal, míg a paleográfiaiak latin kisbetűkkel lettek volna jelölendők.

Fel kell tehát hívni a figyelmet a hiányosságokra, hogy a jövőben ezeken javítani lehessen. Mind a család-, mind a helytörténeti kutatásokhoz (Csíkvar, Gány, Falubattyán, Nagycétény, Nebojsza, Szabadbattyán, Nyitracsehi stb.) igen eredményesen használhatók a Mária Terézia-féle Úrbéri Tabellák (MOL C 59 Helytartótanácsi Levéltár. C szekció. Úrbéri Tabellák. Tabellae Urbariales.

Ezek a táblázatokon ráadásul gyakorta a település pecsétlenyomata is megtalálható. A pecsétlenyomatokra vonatkozólag a legalapvetőbb forrás a Magyar Országos Levéltár V 5 jelzetű Altenburger Gusztáv és Réső Ensel Sándor *Címer- és Pecsétgyűjteménye*. Az elektronikus segédlet szerint például Nagycétény pecsétlenyomata itt meg is található. Jól használható továbbá egy friss szakmunka: Novák, Jozef: *Pečate miest a obcí na Slovensku*. I.–II. k. Az elektronikus formában is hozzáférhető szakirodalomból mindenekelőtt ajánlható: Arcanum DVD könyvtár IV. *Családtörténet, heraldika, honismeret*.

Számos nélkülözhetetlen adatbázis található a Magyar Országos Levéltár honlapján is. Ezek közül is kiemelném az Illésy-féle családtörténeti cédulagyűjteményt és a Királyi Könyveket, amelyekben a Csuthy, a páni Hamar, a bálintfálya Pallya, a nyitracsehi Szakállós családokra vonatkozó számos igen fontos adat és levéltári jelzet található, főként a Helytartótanácsi Levéltár, a Magyar Kamara Archivuma, a Bírósági Levéltárak anyagából. Erre a hasznos webhelyre egy ízben egyébként történik is hivatkozás (<http://mol.arcanum.hu/digidat/opt/a100513.htm?v=moldigi-dat&q=%28NEV%3D%28hamar%29%29/kiralyi%2Cilley&s=ORIG&m=14&a=rec>).

Egyértelműen pozitívan kell értékelnünk a *Forráskutatás* rovat cikkeit: *A nebojszai és gányi Csuty család fondja*, valamint *A verebélyi és szentgyörgyi predialista fondja I*. Ezek a magyar történettudomány és levéltartan egyik régóta meglévő problémáján igyekeznek segíteni, a történelmi Magyarország ma más országok területére eső levéltárainak feltárásával, a nyelvi, levéltartani eltérésekből fakadó jelentős nehézségek szakszerű megoldásával.

A második cikkben egy igen fontos levéltári segédlet-típus, darabjegyzék közzé tételéről van szó, amely a részletes

és hatékony kutatás egyik nélkülözhetetlen feltétele. Hasonlóképpen a kiadvány javára válik mind az 1., mind a 2. szám I–III. számú mellékletként közölt, a Csúthy és a Palla család számos új adatot, összefüggést tartalmazó leszármazási táblázata.

Összességében tehát a folyóirat igen hasznos és hiánypótló, folyamatosan fejlődő kiadvány, amelyet mind a hazai és határon túli szakemberek, mind a családjuk múltja iránt érdeklődők haszonnal forgathatnak.

Sunkó Attila

Kisvárosi polgárok. Források, 1866–1919. (Szerk. Héjja Julianna Erika–Erdész Ádám) Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2010. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 27.) 512 p. (ISBN 978-963-7239-61-8)

Vidéki archívumaink közül a Békés Megyei Levéltár évek óta kiváló példáját adja az igényes kiadványozási tevékenységnek. E tendenciába szervesen illeszkedik jelen kötet, amely a 2010-re meghirdetett *Felemelő évszázad* program keretében látott napvilágot. Ez az egész országot átfogó programsorozat a 19. századot helyezte a történeti kutatás homlokterébe.

Ebben az időszakban Békés vármegyében a polgárosodási folyamat elsődleges mozgatórugója, egyben helyszíne Gyula – 1873-tól a megye egyetlen rendezett tanácsú városa – volt, akkor megyeszékhely, amelynek kutatása során egyébként roppant érdekes történeti párhuzam vonható a vármegye másik kiemelkedő településével, Békéscsabával.

Míg Gyula a hagyományos polgári tradíciók szerinti értékrend hordozójaként tűnik fel, addig Csaba, a 18. század elején újjátelepített szlovák parasztváros rohamos ütemű fejlődésével (és nem utolsósorban azzal, hogy vasúti csomóponttá vált az 1858-ban megnyitott pest–aradi vasút révén, míg Gyula csak 1871-ben kapott vasutat) felzárkózott Gyula mellé. Idővel pedig el is hagyta azt, sőt (politikai felhangokat sem mellőzve) a 20. század második felében a megyeszékhelyi szerepet is átvette tőle.

Am a 19. század második fele, a 20. század eleje még Gyula igazi virágkora, nem meglepő tehát, hogy a megyei levéltár munkatársainak választása épp e városra esett, amikor egy forráskötet segítségével példázni kívánták a Békés megyei polgárosulási folyamatokat. Alapvető feladatának maximálisan eleget tesz az igényes és gondos, láthatóan kiforrott koncepció mentén megvalósított forrásválogatás.

A Turul számára azonban e kötet – minden, alant felsorolandó erénye mellett – nem ezért érdekes, hanem mert tartalmának egyik szilárd pillére egy nagyon is sajátos karakterű családi iratanyag, amely részben a Békés Megyei Levéltár, részben pedig a gyulai Corvin János Múzeum őrizetében található meg. Ez pedig nem más, mint a gyulai Ladics család (és rokon családjai) értékes iratainak gyűjteménye.

Ha valaki ellátogat Gyulára, ott a település legismertebb nevezetességei (a vár, a fürdő, a Százéves Cukrászda, az Erkel Múzeum) mellett általában megtekinti az úgynevezett

Ladics-házat is, amely szintén múzeumként működik. A Corvin János Múzeumhoz tartozó, a 19. század elején jegyzői lakásnak épült házat öt nemzedéken át lakták a Ladics-család tagjai, múzeummá pedig úgy alakult, hogy Gyula városa az 1970-es évek második felében az utolsó ott élő generáció tagjaival szerződést kötött arról, hogy haláluk után (nem lévén gyermekeik) a városra marad az épület. A család használati tárgyai, bútorai, könyvei nemzedékeken át „halmozódtak fel”, ma hat szobában egy igazi polgári enteriőr, a korabeli tárgyi kultúra „lenyomatai” várják a látogatókat, a hitelesség erejével felvértezve.

Miként függ össze ez az információ az itt recenzált kötettel? Úgy, hogy a családnak nem „csupán” e becses tárgyi hagyatéka maradt az utókorra, hanem, mint fentebb már céloztam rá, írott emlékek is igen szép számmal maradtak fenn. A XIII. 4. fondszám alatt őrzik a Békés Megyei Levéltár Gyulán a Ladics család iratait, amelyeknek évköze 1831 és 1975 közé esik, azaz mintegy egy és negyed századot fognak át, terjedelmük pedig 7,94 ífm-re rúg.

Ez az irategyüttes – összevetve a fennmaradt tárgyi anyaggal, valamint a Corvin János Múzeumban megtalálható családi dokumentumokkal – páratlan lehetőséget nyújt egy vidéki polgárcsalád életmódjának kutatására (a konkrétumokon túl esettanulmányként pedig általánosabb megközelítésben is, amit a kötet szerkesztői jó érzékkel fel is fedeztek és ki is aknáztak). Nem is szólva arról, hogy – ugyancsak esett már róla szó – több rokon család számos iratát is őrzik a Corvin János Múzeum is (például a Kliment családét).

Célszerűnek tűnik e helyt röviden áttekinteni a Ladics családról a legfontosabb tudnivalókat. A 19. század utolsó harmadában, a 20. század első évtizedeiben a Ladics vagyónában is, presztízsében is a gyulai elithez, sőt a vármegyei elithez tartozott. Tipikus polgárcsaládról van azonban szó, amelynek minden tekintélyét a dualizmus idején ütemes tempóban fejlődő polgárosodással párhuzamosan, sőt kifejezetten annak jegyében alapozta meg Ladics György (1834–1906). Tehát a fent említett tényezők (vagyonosság, presztízs) nem valamiféle feudális eredetű kiváltságból eredtek, hanem egy igazi „self-made man” teremtette meg azt és örököltette át utódaira.

Ladics György karrierje voltaképpen tipikusnak is mondható. Az iparos apa jó érzékkel ismerte fel, hogy a megváltozó társadalmi rendben tehetséges fia a tanulás révén emelkedhet fel. (E generációs társadalmi mobilitásnak egyébként kiváló példáját nyújtja a Nyugat-Dunántúlon Horváth Boldizsár belügyminiszter élete, akit szombathelyi csizmadia apja ugyancsak jogi pályára adott, megnyitva ezzel az utat a fiú előrehaladása előtt. A témát Tilcsik György dolgozta fel részletekbe menően a Vasi Szemle hasábjain). Ladics György a jó hírű, számos jelességet kinevelő szarvasi gimnáziumba járt, majd a Felföldre, közelebbről Rozsnyóra ment tanulni. Ebben vélhetően a német szó elsajátítása volt a fő cél: számos korabeli polgárcsalád gyermeke járta be ezt az utat ekkoriban.

Ladics György így végül Rozsnyón érettségizett, majd Pesten jogot végzett az egyetemen. Ezt követően hazatért, és Békésben vállalt hivatalt, pontosabban szűkebb pátriájá-

ban, Szarvason volt díjnok a szolgabírószágon, majd 1857-től már a vármegyét szolgálta Gyulán. Közben bírói, majd ügyvédi képesítést szerzett, az 1870-es évek elején Gyula első tiszti főügyészi posztjára nyert kinevezést. Emellett igen élénk társasági életet is élt, részt vett a város és a megye köz- és gazdasági ügyeiben is. Így például igazgatósági tagja volt egy évtizeden át a Békésmegyei Takarékpénztári Egyesületnek. Politizált is, a Balpárt, majd a Szabadelvű párt elkötelezett híve volt.

Közben 1863-ban megházasodott: Stojanovits Krisztina lett a hitvese, aki pénzügyileg igencsak jól szituált családból származott, így Ladics anyagi bázisa e házasság révén tovább izmosodott. Az asszony birtokot hozott a házasságban, Ez, valamint az ügyvédi tevékenységből húzott haszon és a hivatali honorárium dús jövedelme Ladics Györgyöt a 19. század végére Gyula legnagyobb adófizetői közé emelte. 1906-ban, 72 éves korában halt meg: nem véletlen, hogy a megbecsült polgár nekrológját a most ismertetett kötet is közli (263/1. – zárójelben mindig a hivatkozott dokumentum kötetbeli sorszámát adom meg).

Ladics György László nevű fia (1864–1924) apja méltó örökösének bizonyult. Ő szintén ügyvéd volt, e végzettsége révén magánzóként praktizált a városban, továbbá magas jövedelmet biztosított számára a Békésmegyei Takarékpénztári Egyesület is, amelynek 1909-től vezérigazgatója is volt. Ezen felül számos más gazdasági társaságban töltött be különféle posztokat, igazgatósági tagságot stb.

Közéleti tevékenységét érzékletesen példázza, hogy alapítója volt a Békésmegyei Képzőművészeti Társulatnak, és majd két évtizeden keresztül haláláig ő volt a Békésvármegyei Casino elnöke. A család kedvező helyzetét eközben a különböző családtagok sikeresnek bizonyuló házassági stratégiával szilárdították meg még jobban. Rokonságba kerültek a frigyek révén a helyi társadalom olyan jeles családjaival, mint a Csasz, a Kliment, a báró Dreschel. A tekintélyt jelzi, hogy ezek között – a bárói familián kívül – is akadt több nemesi család.

Az első világháború, majd pár évvel később Ladics László halála azonban véget vetett a család kiemelt helyzetének, derékba törve a további felívelést. A két világháború közötti években már sem vagyoniilag, sem a társadalmi presztízst tekintve nem tudta visszanyerni helyét az elitben a Ladics család. Ladics Lászlónak ugyan öt gyermeke volt, de közülük senki sem futott be jelentős karriert, a két nemzedéken át tartó „sikertörténet” végleg megtört.

A második világháború a család válságát tovább fokozta, ezt követően ugyanis a birtokaikat is elveszítették. Ladics László öt gyermeke közül csak ketten alapítottak családot, a három másik Gyulán, a Ladics-házban élt, igen nehéz anyagi viszonyok között haláláig. Közülük György és Margit (ifjabb László 1965-ben elhunyt) ajánlotta fel a családi hagyatékot életjáradék fejében Gyula városának: közülük Margit élt tovább, őt 1986-ban érte a halál.

A család igazi fénykora tehát voltaképpen két nemzedéki időre korlátozódott, ez azonban éppen egybeesett a dualizmus során kibontakozó polgári fejlődésnek az első világháborúig tartó időszakával. Ez az átfedés tükröződik a kötet hasábjain is. Nincs ugyanis a kiadványnak jószerivel

olyan fejezete, amely ne támaszkodna legalábbis kisebb, de esetenként nagyobb mértékben a Ladics-féle irathagyatékra. Egyúttal ez az ok, ami miatt szükségesnek érzem a forráskötetre felhívni a Turul olvasóinak figyelmét is.

A fentiek ugyanis azt is jelentik – és ez itt és most kiemelt figyelmet érdemel – hogy egy tágabb tematikát felölelő kötet megírásához nélkülözhetetlen volt egy családi iratanyag. Megfordítva: a forrásgyűjtemény ekképp családtörténetet is nyújt a figyelmes olvasónak, mint azt az alábbiakban részletesebben megkísérlem kifejteni.

Először a kötetéről. A *Kisvárosi polgárok*, mint fentebb már rámutattam, forrásválogatás, amelynek feladata, hogy Békés vármegye egyik városa, Gyula 1866–1919 közötti polgári életvitelét, fejlődését, annak lehetőség szerint minden szegmensét tükrözze.

A kiadványt egy rövidebb bevezető tanulmány (*A források elé*) nyitja a részletes tartalomjegyzék után a Békés Megyei Levéltár igazgatója, egyben a kötet társszerkesztője, Erdész Ádám tollából. Ez az írás röviden tisztázza a „polgár” szó fogalmát adott kontextusban, ennek utóbbi évekbeli történeti irodalmát citálva, majd pedig velős történeti bevezetőt nyújt Gyula városáról, a város tárgyalt korszakbeli társadalmáról, annak szerkezetéről, összetételéről. Vagyis az általánosabb megközelítést követően a szűkebb tér felé haladva tárgyalja a témát.

Az ezt követő fejezetcímek (mert a kiválogatott források nem kronológiai, hanem tematikai bontásban, és csak ezen belül kronológiaiában követik egymást) jelzik a szerkesztők szándékát, akik, amint utaltam már rá, a teljességre igyekeztek törekedni a lehetőségekhez mérten. Az első fejezet a *„Polgárok vagyunk”* címet viseli, így, időzőjellel, ahol, a bevezető szerkezetének megfelelően, a polgárok önképéről alkotott források sorjázna.

Ezt követően előbb a fizikai tér, Gyula város kap főszerepet, e fejezet címe: *A kisváros*. Ezen belül további alfejezetek találhatóak: *A pallóárdától a kövezett útra, Hogy a kávéházból este hazataláljunk, Távíró és messzeszóló, Vasút, Hitelintézetek, Sajtó*.

Ezek a forráscsoportok tehát a hátteret, a gyulai polgárosodás különféle kereteit veszik sorra. Az utcák kövezését, a közvilágítást, a távírdát és telefont, a vasutat, a modern banki hálózatot és az ugyancsak modern sajtót. Azaz: mindazon infrastrukturális tényezőket, amelyeket máig a városiasodás, a fejlődés, a polgárság részeként fogunk fel, értelmezünk, és amelyek híján a 19. század második felében nem beszélhetünk valódi polgári/urbánus fejlődésről.

Ezzel együtt ezek a tényezők még mindig „csak” a keretet adják a kötet lényegi kérdéseihez mérten, bár egy érdekes kérdést már önmagában is felvetnek ezek a dolgok. Kicsit a tyúk meg a tojás esetével van dolgunk, azaz: míg egyfelől ezek az infrastrukturális tényezők gerjesztik és segítik a modern fejlődést (mentálisan is), addig annak jele (következménye) is az ezek iránt megmutakozó igény, az akarat, továbbá a kivitelezés szándéka és sikere. Ennek a fejezetnek a súlyát ezek a tényezők szolgáltatják.

Ebben a fejezetben a Ladics család iratanyaga még korántsem kap főszerepet, ellenben a következő részek igen tekintélyes hányadát alkotja. A második nagyobb egység

címe: *Vagyon, jövedelem, státusz*. Nyilvánvaló: ez már részben a magánszféra, a magániratok szerepe itt legalább olyan fontos, mint a hivatalosoké. S valóban: a Ladicsok rokonsági körébe tartozó Kliment Ferenc több beszámolója mellett már a családi levelezés darabjai is helyet kapnak itt.

Ezek közül e helyt egyet emelnék ki, Andrassy Kálmán Ladics Györgyhez 1890 körül írott levelét (45.), amelyben Andrassy tanácsokat ad a fia álláskeresése ügyében protekciót kérő gyulai ügyvédnek. Nem kétséges: az aktus, a támogatás kérése alapvető része volt a korabeli életnek (ahogy napjainkban is az), de hivatalos iratban ez a fajta tevékenység nem érhető tetten.

A következő nagyobb egységben (*Az otthon*) még inkább teret nyer a Ladics család iratanyaga. Találunk itt levelet a lakásfelújításról (78.) és az olyan gondokról, mint az, hogy a család francia nevelőnője távozni kíván (78.), illetve több másik dokumentumot arról, hogy német nyelvű háztartási alkalmazott felvételét tervezik, mi több, azt meg is valósítják (87., 89., 93., 94.).

E ponton pedig rátérnék egy nagyon lényeges elemre: a kötetbe bekerült családi iratanyag minden egyes darabja rendre egy-egy téma, konkrét eset kapcsán került kiválasztásra. Ugyanakkor a gondos jegyzetelés, az életrajzi adatolás, a visszatérő nevek tanulmányozása során kibontakozik a tárgyalt időszakban (esetenként azon túlmutatóan, sőt visszamenőleg is) a Ladics család kapcsolati hálójára. A leveleket át- meg átszövik az utalások a rokonsági fokokra, nem csak a családon belül, de a beházasodások stb. révén más családokkal kapcsolatosan, sőt a társasági élet más területei révén is.

Azaz: aki a kötetet nem „pusztán” azzal a szándékkal forgatja, hogy megismerkedjen a vizsgált korszak gyulai polgárosulásával, óhatatlanul is kap egy plusz adalékot, megismeri a Ladics család korabeli viszonyait. Nem akad ugyanis még egy olyan gyulai familia, amely ilyen bőséggel lenne adatolt a kötet hasábjain, ami nyilvánvalóan nem írható a véletlen számlájára.

Összegezve: az alapvetően helytörténeti forráskötet lapjain óhatatlanul is egy komplett családtörténet körvonalazódik, ráadásul egy olyan családdé, amelynek életéről Gyulán egy múzeum is mesél, sőt az interneten is megtalálható róluk virtuális kiállítás (fényképek stb.) az alábbi honlapon: <http://www.corvinmuzeum.hu/ladics/fotoalbum.html>

Lássuk tehát a továbbiakban, hogy milyen mozzanatoknak lehetünk még tanúi e gazdag példatár révén, azaz: mi mindennel gyarapíthatja egy családtörténeti kutató tudását, ha egy olyan családi levéltárra bukkan, akár magánkézen, akár levéltárban, mint amilyen a Ladics-hagyaték iratanyaga?

A következő nagyobb egységnek (*Szerelem, házasság, szerződés*: – 95–110. sz. dokumentumok) közel a kétharmadát teszi ki a Ladics-levelezés (94–104). Lánykérés, kelengye összeírása, eljegyzés mint meghatározó események sorjázna a levelek sorai között, hol bizalmasabb, hol hivatalosabb hangvételben.

Egy biztos: egy társadalomtörténettel foglalkozó kutató számára kincsesbánya ez a gazdag adattár, mi több: a személyiségjegyek, az egyéniségek is mind határozottabb

kontúrral megrajzolható alakot nyernek a privátszféra függönyét félrelebbentve.

A következő két blokk (*Nevelés családban és iskolában, Hagyományos és változó női szerepek*) dokumentumai között ismételtelen kiemelt szerepet kapnak a Ladics családdal kapcsolatos iratok. Mielőtt ezekre rátérnék, jelezném, hogy e három fejezet jellemezhető leginkább a családi iratokkal. A további részekben (*Kínálat és fogyasztás, A társas élet színterei, Testedzés, Fürdői utazások, Tisztelet, emlékezet, kultusz*) inkább csak villanásszerűen bukkan fel egy-egy Ladics-irat. Még leginkább a *Fürdői utazások*, illetve az *A társas élet* című fejezeten belül a *Társas élet otthon* alfejezet az a rész, ahol találkozni lehet a családtagok (vagy rokon családok) valamelyik tagja által egykor rótt sorokkal (mindez peresze a tematikából fakad). De még így is olyan iratok bukkannak elő máshol, mint Ladics Mária Gyula öccsének írt levele a Gyulán fellépő színtársulatokról (201.) vagy Ladics György ügyvéd – fent már jelzett – nekrológja (263/1.).

Összességében azt lehet elmondani, hogy a kötetbe gyűjtött dokumentumok alapján (amelyek értelemszerűen csak töredékét alkotják a teljes családi iratanyagnak) egy összetartó család képe formálódik meg, egy olyan családdé, amelynek tagjai bizalmas viszonyt ápoltak egymással, társadalmi kapcsolataik, műveltségük révén pedig a gyulai, sőt túlzás nélkül a teljes Békés vármegyei társaséletnek meghatározó alakjai voltak.

A kötet egészére visszatérve: a kiadványt visszafogott, a harsányságot nélkülöző, mégis figyelemfelkeltő, ízléses paszellszínnel dolgozó keménytábla borítja, méltó könyvtöbbségként az értékes tartalomnak, a fűzés pedig megóvjaa a vaskos kötetet attól, hogy a lapozgatás közben széteszen.

Pontos, részletekbe menő jegyzetek segítik az adatok között eligazodni akaró, Gyula múltjában esetleg kevésbé jártas olvasót, mindezt pedig kiegészíti egy gondosan szerkesztett névmutató. Gondolok itt arra, hogy ha két azonos nevű személy bukkant fel a kötetben közölt dokumentumok sorai között, a mutató őket valami módon megkülönbözteti, például születési és/vagy halálozási évszám megadásával, foglalkozás megjelölésével, értelemszerűen annak függvényében, hogy mikor milyen adat állt a szerkesztők rendelkezésére.

Ez a mutató még inkább erősíti, hogy a forrásgyűjtemény valójában egy családtörténeti adattárat „rejt” magában. A legtöbb említett személy neve mögött egy-két oldal szám áll, mutatván nevük felbukkanását. A Ladics család esetében – egyetlen kivétellel – több sort tesz ki a hivatkozott oldalszámok mennyisége.

Összesen 13 Ladics nevet rögzíti a névmutató, de ezek csak azok, akik e néven születtek, a beházasodott hölgyeket itt nem sorolom fel. Jelzésértékű adat az is, hogy a *Ladics család* mint olyan szintén bekerült a névmutatóba, rájuk így, ebben a formában kereken ötven alkalommal utal a mutató. Itt illik jelezni azt is, hogy a Ladics család már többfelől is a figyelem középpontjába került. A Békés Megyei Levéltár a közeljövőben készül megjelentetni kötetet *Egy gyulai polgárcsalád világa. A Ladics familia történetéből* címmel. Az itt recenzált kötetben közölt források magas

feldolgozottsági szintje, a megjelentetendő kötet szisztematikus kutatást sejtet.

Ezt erősíti, hogy a levéltár új kiadvány-sorozata (*Múlt-idéző mozaikok Békés megye történetéből*) első kötete, amelyet jelen kiadvány társszerkesztője, Héjja Julianna Erika állított össze *Háztartásvezetési fortélyok – kezdőknek* címmel, „a Ladics család levelezésének tükrében mutatja be a hagyományos női szerepek elsajátításának folyamatát.” Ennek oka pedig az, hogy „a gyulai Ladics és Kliment család levelezése kivételes lehetőséget kínál a XIX–XX. századi kisvárosi polgári miliő megismerésére.” Visszatérve a kötetre, voltaképpen a várostörténet egy szakaszának monografikus feldolgozását megelőlegező feltárás született. Ugyanakkor annak a szerencsés körülménynek köszönhetően, hogy a Ladics család 19–20. századi életkörülményei, különféle viszonyrendszerei a fennmaradt emlékek segítségével az átlagosnál jóval nagyobb mértékben adathozhatóak, egy családtörténet keretei is rögzültek. A család történetének feldolgozása az iratanyag szisztematikus áttekintése segítségével folyamatban van. Így, miközben jó szívvel ajánlom a kötetet mindenkinek, aki a konkrétumokon túlmutatóan mintaszerű családtörténeti forrásválogatást szeretne tanulmányozni, izgalommal várom a nem a várostörténetbe ágyazott, hanem kifejezetten a Ladics családra koncentrált feldolgozást, aminek megjelenése csupán idő kérdése.

Katona Csaba

Soós Ferenc: Magyar numizmatikusok panteonja. Argumentum–Magyar Éremgyűjtők Egyesülete–Magyar Numizmatikai Társulat, [Bp.], 2010. (ISBN 978-963-446-579-9)

Soós Ferenc könyvében nem elégedett meg a magyar numizmatikával foglalkozók lexikonszerű adattárának összeállításával, hanem egy virtuális Panteont alkotott meg. A szerző az általa összegyűjtött elhunyt személyek adattárát úgy tette panteonná, hogy sírhelyeiket is felkutatta, lehetőség szerint le is fényképezte vagy fényképeztetette, így téve teljessé a személyek anyagát. Ahol nem sikerült a síremlékről adatot találni, ott az szerepel, hogy az nem ismert. A kötet közli a sírfeliratokat, a fényképezés időpontját is. Eredeti célja mellett így a síremlékszozárral és -művészettel foglalkozók is forrásmunkaként használhatják. A kötetben szereplő személyek életrajzi adatai, portréi és sírjai egy küllemében rendkívül elegáns keményítáblás könyvben műnyomó papíron láttak napvilágot, méltó emléket állítva mindazoknak a személyeknek, akik valamilyen formában kapcsolatba kerültek a tágabban értelmezett numizmatika valamely ágával és maradandót alkottak.

A személyek kiválogatása bevallottan szubjektív, hiszen e témában nem lehet olyan szempontokat felállítani, ami egyértelmű válogatást tett volna lehetővé.

Helyet kaptak természetesen először is a gyűjtők, akik a kezdetektől felfigyeltek az éremanyag fontosságára és anyagi áldozatok vállalásával közreműködtek megmentésükben (Jankovich Miklós, Klimó György). Sok hivatásos (Finály Henrik) és amatőr (Daróczy Zoltán) régész, történész, filológus, könyvtáros és éremkészítéssel is foglalkozó művész (Borsos Miklós, Csiky Tibor, Pátzay Pál) szerepel a kötetben akik kapcsolatba kerültek érmeikkel, vagy részt vettek az éremgyűjtemények kezelésében (Hampel József), rendszerezésében, feldolgozásában, új érmék alkotásában (Füsti Molnár Béla).

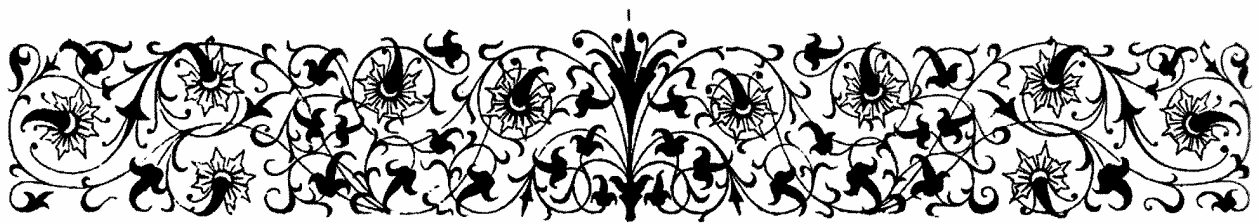
A kötetben előforduló legkorábbi személy, az 1584-ben meghalt Zsámboki Jánostól kezdve szerepelnek a 17–19. század nagy arisztokrata műgyűjtői (Andrássyak, Esterházyak, Festeticsek, Viczayak), a 20. századnak a numizmatika egy-egy szűkebb területét művelő tudósai (Thallóczy Lajos) vagy írói (Tömörkény István) éppúgy, mint a szakma ismert nagyjai (Alföldi András, Hóman Bálint, Huszár Lajos, Réthy László).

A lexikoncikkek tartalmában megbízhatunk, a szerző a tőle eddig megszokott alaposággal járt utána a pontos adatoknak. A szócikkek minden esetben megadják egy-egy személynél a nevet, rangot, nemesi előnevet, születési és halálozási helyet és időpontot, a fontosabb életrajzi adatokat, az illető numizmatikai írásainak jegyzékét, és a róla szóló fontosabb irodalmat.

A kötet nem csak a szűkebb éremtannal foglalkozók, sőt nem is csak a történeti segéd tudományok iránt érdeklődők számára hasznos kézikönyv, hanem a magyar kulturális örökség iránt fogékony szélesebb olvasóközönség számára is. Ennek oka elsősorban az, hogy a kötetben szereplő személyek jelentős része nem elsősorban éremgyűjtő volt, hanem más területeken alkottak maradandót (Györffy István, Kállay Kristóf), többen polihisztorok voltak és emellett éremtannal is foglalkoztak (Rómer Flóris).

Külön értéke a szócikkeknek, hogy több esetben kitér arra, hogy a numizmatikai gyűjteményeknek mi lett a későbbi sorsa. A könyv tartalmáról rövid angol francia és német nyelvű rezümé tájékoztat. A könyv oktatási célokra is kiválóan használható, ezért nem volna haszontalan tartalmát interneten is elérhetővé tenni.

Rác György

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG 2011. 1. FÉLÉVI PROGRAMJA

2011. január 27. 17 óra

Budavár ostromának hősei (1686)

Előadó: dr. Harmath Arisztid (genealógus, a MHGT elnöke)

Az ülést vezeti: dr. Spilenberg-Diószegi György, titkár

2011. február 24. 17 óra

Egyetemi címerek: az új Óbudai Egyetem címere

Előadó: dr. Kóczy T. László (egyetemi tanár, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, MHGT)

Az ülést vezeti: dr. Harmath Arisztid, elnök

2011. március 31. 17 óra

Egy főpapi címer története és értelmezésének lehetőségei. Prohászka Ottokár címerének változatai

Előadó: Mózessy Gergely (történész, levéltáros, gyűjteményigazgató, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár)

Az ülést vezeti: dr. Kollega Tarsoly István, alelnök

2011. április 28. 17 óra

Új felismerések és hipotézisek a Nemzeti Múzeumban található ereklyénk, a bizánci korona kapcsán (*A Kóczy T. Lászlóval és Ruzsa Györggyel közös kutatás eredményei*).

Előadó: dr. Várlaki M. Péter (egyetemi tanár, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, MHGT)

Az ülést vezeti: dr. Pandula Attila C. Sc., főtktár

2011. május 26. 17 óra

Közigazgatás-történeti, szfragisztikai és heraldikai adalékok Fejér vármegye történetéhez. *Fejér vármegye törvényhatóságának és hivatalainak hitelesítési gyakorlata a neoabszolútizmus időszakában*

Előadó: Vitek Gábor (történész, levéltáros, Fejér Megyei Levéltár, MHGT)

Az ülést vezeti: Kovács Eleonóra, főtktár-helyettes

2011. június 30. 17 óra

A genealógiai kutatás forrásai a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltárban

Előadó: Bernád Rita (levéltáros, Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, MHGT)

Az ülést vezeti: Debreczeni-Droppán Béla, titkár

Az előadások helyszíne: Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, VIII. kerület. Múzeum krt. 14–16. Pollack-terem (fsz., bejárat a Bródy Sándor utcai kapun keresztül).

SZERKESZTŐSÉGI TÁJÉKOZTATÓ

Tájékoztatjuk tisztelt olvasóinkat, hogy folyóiratunk 2011-ben évi négy alkalommal, február, május, szeptember és december hónapokban fog megjelenni. Várjuk olvasóink előfizetési jelentkezését a turul@mol.gov.hu címre, ugyanis a folyóirat folyamatos működését csak gyarapodó előfizetői háttérrel tudjuk biztosítani.

E számunk szerzői

CSÁKÓ JUDIT PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

HORVÁTH RICHÁRD tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Bp.

JAKÓ ZSIGMOND †

KATONA CSABA levéltáros (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA főlevéltáros (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

RÁCZ GYÖRGY főlevéltáros (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

SUNKÓ ATTILA főlevéltáros (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

SZABÓ DOROTTYA levéltáros (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

SZOVÁK KORNÉL egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5-1 íves (20-40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelenetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól-ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt kettőspontot kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In’” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelbe a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkre történő hivatkozáskor nem tesszük ki az „In’” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám – ha az egyes számok számonként újrainduló lapszámozással készültek –, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1. (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.”. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszámok rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forrás-kiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötet számot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például, ti. = tudniillik) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy ’például’.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikus PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

- *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

- *Ghyczy Pál*: Kanizsai Dorottya címerlevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

- *Thallóczy Lajos*: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

- *Kubinyi András*: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

- *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslí nem.

